HADİS USULÜ VE TARİHİ

SEÇME OKUMALAR

İÇİNDEKİLER

Oryantalist iddiaları cevaplayan bazı eserler (en başta)

HADİSLERE YÖNELİK ORYANTALİST KÖKENLİ İDDİALARI CEVAPLAYAN BAZI ESERLER[1]

Modern Zamanlarda Hadisi Savunmak, Prof. Dr. Yavuz Köktaş

Günümüz Hadis Tartışmaları, Prof. Dr. Yavuz Köktaş

Sünnetin Değeri ve Bağlayıcılığı, Muhammed Taki Osmani

Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi, Prof. Dr. Ahmet Yücel

Hadis İnkarcılığı, Prof. Dr. Saffet Sancaklı

Sünnet-Vahiy İlişkisi, Mustafa Genç

Uraler, Aynur, Sünnetin Kaynağı Üzerine Bazı Tesbitler, Hadis Tetkikleri Dergisi, 2006, cilt: IV, sayı: 2, s. 81-106.

Çelik, Hüseyin, Vahiy Bağlamında Kuran-Sünnet İlişkisi, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2016, Cilt 5, Sayı 4

Hz. Peygamber'in Kuran Dışında Koyduğu Hükümler, Burak Yurtsever

Sahabeye Yöneltilen Tenkitler, Tartışmalar-Gerçekler, Yard. Doç. Dr. Mehmet Efendioğlu

Ebu Hureyre'ye Yönelik Eleştiriler, Prof. Dr. Osman Güner

Çelişkili Hadisler ve Çözüm Yolları, Prof. Dr. Yavuz Köktaş

Kuran'a Aykırı Görülen Hadisler, Prof. Dr. Yavuz Köktaş

Çakın, Kâmil, Hadis'in Kur'an'a Arzı Meselesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1993, cilt: XXXIV, s. 237-262

Polat, Salahaddin, Hadislerin Kur'an'a Arzının Problemleri, Sünnetin Dindeki Yeri, 1995, s. 177-185

Kadınla İlgili Hadisler, Prof. Dr. Yavuz Köktaş

---

[1] Bu listede eserlerin büyük çoğunluğu ülkemizdeki hadis sahasındaki akademisyenler tarafından kaleme alınmıştır. Liste uzamasın diye ilgili pek çok kitap ve makale listeye dahil edilmemiştir.

gibi derin ve anlamlı bir hassasiyet yatmaktadır. İşte Selmân, bunun farkındaydı ve aklınca alay etmek isteyen "bir peygamber de böyle şeylerle uğraşır mıymış?" demeye getiren devrin çağdaş müşrik kafasına gerçeği bütün safiyeti ve açıklığı ile haykırıyordu: "Evet, herşeyi bize o öğretiyor!."

Abdullah İbni Ömer *radıyallâhu anhümâ* da kendisine:

– Biz hazar namazı ile korku (havf) namazını Kur'ân'da buluyoruz. Fakat sefer (yolculuk) namazını Kur'ân'da bulamıyoruz. Nasıl oluyor bu? diyen Ümeyye İbni Abdullah İbni Hâlid'e;

– Bak yeğenim! Biz hiçbir şey bilmezken Allah bize Muhammed'i peygamber olarak gönderdi. Biz, Muhammed'i neyi, nasıl yaparken görmüşsek, onu öylece yaparız" (Nesâî, Taksîru's-salât 1) diyor, ashâbın bilgi kaynağının ve her sahada örneğinin Hz. Peygamber olduğunu açıkça ifade ediyordu.

Hz. Peygamber'in sünnetinin, evrensel karakteri, onun ashâb-ı kirâm tarafından değiştirilmesine mâni olmuştur. Nitekim Hz. Âişe: "Eğer kadınların yeni yeni icad ettikleri halleri Resûlullah görseydi, -İsrâiloğullarının kadınlarının men olunduğu gibi- onları mescidlere gitmekten menederdi" (Buhârî, Ezân 163; Müslim, Salât 144) demekle beraber, böyle bir yasaklama yoluna ne kendisi gidiyor, ne de halifelerden böyle bir yasak getirmelerini istiyordu. Çünkü *"Allah'ın hanım kullarını, Allah'ın mescidlerinden men etmeyiniz!"* (Buhârî, Cum'a 13) hadîs-i şerifi ona bu yetkiyi vermiyordu.

Sünneti evrensel bütünlüğü içinde düşünmek ve onu her hareketimizde çıkış noktası olarak benimsemek, kendi içimizde tatmin edici bir yoruma kavuşturamadığımız sünnet verilerini hemencecik reddedivermekten bizi kurtaracaktır. Hatta onların da geçerli olacağı yöre ve dönemlerin bulunabileceği fikrine ve rahatlığına ulaştıracaktır. Bu ise İslâm kültürü olduğunu belirttiğimiz sünnete dair hiçbir bilgi ve belgenin zâyi olmamasını gerektirir. Hz. Peygamber bütün hayatı boyunca, söz ve davranışları ile Kur'ân'da bildirilen hakikatlerin izahını yapmıştır. Bu sebeple Zührî'nin dediği gibi, **"Peygamberlik Allah vergisidir. Resûl'e tebliğ, bize de teslimiyet düşmektedir"** (bk. Beğavî, *Şerhu's-sünne*, I, 217).

Netice itibariyle bir kere daha vurgulamamız gerekirse, sünnetin temel özelliğini *gerçekçilik, evrensellik* ve *esneklik* yani *uygulanabilirlik* olarak tesbit etmemiz mümkündür. Aslında bunlar, bizzat İslâm'ın temel özellikleridir.

İslâm, en son ve en mükemmel din, Hz. Muhammed de en son peygamberdir. Kıyamete kadar geçerli olan Kur'ân ve onun birinci dereceden açıklaması ve uygulama biçimi demek olan sünnet, her türlü şart altındaki insanların meselelerine çözüm getirmek ve müslümanlar arasında inanç ve davranış birliğini sağlamakla yükümlüdür. Böyle olunca da sünnetin gerçekleri esas alması, insanı tanıması, ona her türlü imkân ve şartta yaşayabileceği genel esasları tedricî olarak öğretmesi, aynı konuda uygulanabilir farklı şekil ve biçimleri sunması pek tabiîdir. Bu söylediklerimiz, cihânşümullüğün yani evrenselliğin bir sonucudur.

Aynı konuda farklı bilgiler ve değişik uygulama imkânları sunan hadislerin, bu açıdan bakıldığı zaman tabiîlikler manzumesi oldukları, bu bahis konusu farklılıkların ya da seçenek imkânlarının ümmet için tam bir rahmet vesilesi olduğu açıktır. Zira İslâm belli bir yöre veya şehir halkına gelmiş değildir. Eğer öyle olsaydı, daha net ve değişmeyen uygulamalar teklif ederdi. Halbuki İslâm, bütün insanlara gelmiş bir dindir. Bu yüzden de getirdiği esasların kıyamete kadar dünyanın her tarafında uygulanabilir olması, kendisine inananların hidâyetlerini temin edebilmesi açısından hayatî bir zorunluluktur.

5. Sünnetin Korunmuşluğu

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de, kâfirler istemeseler de nûrunu tamamlayacağını açıklamaktadır [bk. Tevbe sûresi (9), 32]. "Allah'ın nûru", kulları için seçtiği, onları kendisinden sorumlu tuttuğu ve Resûlü'ne vahyettiği şeriatıdır. Bu hem Kur'ân'ı hem de Sünnet'i içine alır.

Allah Teâlâ **"Gerçekten Zikr'i biz indirdik; onun koruyucusu da elbette biziz"** [Hicr sûresi (15), 9] buyurmuştur. Bu âyette geçen zikri, Kitap ve Sünnet olarak anlamak mümkündür. Zikir kelimesi Kur'ân ile tefsir edilecek olursa, bu takdirde âyetteki hasr ifadesinden, Kur'ân'ın dışında hiçbir

lamı çıkmaz. Çünkü Allah Teâlâ. Kur'ân'da Kur'ân dışında başka şeyleri de koruyacağını bildirmiş ve korumuştur. Yine arşı, gökleri ve yeri kıyamete kadar yok olmaktan koruyacaktır. Sonra âyetteki "lehû" kelimesinin öne alınmış olması, hasr için değil, âyet sonlarındaki uyuma riâyet içindir.

Kur'ân'ın korunması, sünnetin korunmasını da içine alır. Çünkü Sünnet, Kur'ân'ın açıklayıcısı, güvenilir bekçisidir; keyfî yorumlara tâbi tutulmasını önler. O halde sünnetin korunması, Kur'ân'ın korunması için gerekli önlemlerden biridir. Bu sebeple de Kur'ân'ın korunması, sünnetin de korunması demektir.

Sünnetin korunması ümmete, ümmetin âlimlerine havâle edilmiş gözükmektedir. Yani sadece Kur'ân ile sünnetin korunma şekillerinde farklılık vardır. Bu da İslâm bilginlerinin hadis ilimlerinin bütün branşlarında gerçekleştirdikleri her türlü takdirin üstünde değer arzeden ilmî mesâiler ile gözler önüne serilmiş bir gerçektir.

Sünnetin tamamı ümmet tarafından korunmuştur. Tek tek fertler ele alındığı zaman, elbette onların bütün sünneti ihata edemedikleri görülürse de, ümmetin bütünü ele alındığı zaman sünnetten hiçbir şeyin kayıp olmadığı anlaşılacaktır. Tıpkı herhangi bir dili, bir dil âliminin bütünüyle bilmesi mümkün olmasa bile, o dili konuşan milletin o dilin bütün kelimelerini bilmesinin pek normal olduğu gibi. Hatta İmam Mâlik e, devrin halifesi, *Muvatta'ı* yegâne hadis kitabı olarak ilân etme teklifini ilettince, büyük imam "Bizim muttâli olmadığımıza başkaları muttâlî olmuş olabilir" diyerek karşı çıkmış, sünneti, ümmetin bütünü çerçevesinde düşünmek gerektiğini hatırlatmıştır. Yani fert olarak bilgileri sınırlı da olsa âlimlerin tümü, sünnetin tümünü ihata etmişlerdir. Bu da sünnetin korunmuşluğunu gösterir.

6. Sünnetin Kurtarıcılığı

Sünnetten yararlanabilmek için her şeyden önce onun **"en güzel örnek"** olduğuna, yaşanabilirliğine, insan özüne ve ihtiyaçlarına en üst seviyeden cevaplar ve alternatifler getirdiğine inanmak gerekir. Sonra da

Zaman içinde uzun süre hiç seslendirilmeyen bu yöndeki itirazlar, batı sömürgeciliğinin etkisiyle son bir-iki asırdır İslâm dünyasında yeniden gündeme gelmiştir.

Mısır'da Tevfik Sıdkı, Ahmed Emin, İsmail Edhem ve Ebû Reyye gibi kişiler ve bunları belli bir dönem için de olsa destekleyen bir kaç kişi, Hindistan'da Ehl-i Kur'ân Cemiyeti çevresinde kümelenen kişiler ve onların öteki İslâm ülkelerindeki uzantıları şimdi yeniden "Kur'ân-la yetinme" çağrıları yapmaya başlamış, **"sünnetsiz İslâm arayışı"** içine girmişlerdir. Her konuda âyet aramakta, âyet dışında kendilerini bağlı hissedecekleri bir başka **"lâ raybe fih"** delilin bulunmadığını ileri sürmektedirler.

Bu anlayışın varacağı nihâî noktayı, Ehl-i Kur'ân Cemiyeti'nin kurucusu Gulâm Perviz Ahmed'in hayatında izlemek mümkündür. Bu kişi, "Kur'ân dışında herhangi bir söz ile amel edenlerin, -isterse bu söz Hz. Peygamber'e ait ve mütevâtir-sahih bir hadis olsun- **"Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler kâfirlerin tâ kendileridir** [Mâide sûresi (5), 44] âyetinin hükmüne girerler" demek cür'etini göstermiştir. Buna karşılık devrin âlimleri de kendisinin küfre girdiğine dâir fetvâ vermişlerdir (Bilgi için bk. Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî,* VII, 425).

Varacağı nokta bu olayla daha baştan belli olan bu akımın -maalesef- memleketimizde de şu veya bu şekilde gündeme getirilmekte olması, yeni yeni yerleşmekte olan İslâm bilincini ve birikimini temelden yaralayabilecek tehlikeli bir gelişme olarak görülmektedir.

Burada konuya ait iddiaları tek tek cevaplandırma durumunda değiliz. Ancak şu kadarına işâret etmek yerinde olacaktır;

Nasıl, içimizden seçtiği peygamberler aracılığı ile emir ve yasaklarını kullarına duyurması, Allah Teâlâ için bir âcizlik ve eksiklik değilse, sünnetin varlığı da Kur'ân-ı Kerîm in eksik ve yetersizliği anlamına gelmez. Vahyi alıp öğrenmede peygamberlerin aracılığına insanların nasıl ve ne ölçüde ihtiyâcı varsa, Kur'ân ı anlamakta da Peygamber'in yorumuna yani sünnete öylece ihtiyaç vardır. Tabiî ve doğru olan budur. Bunun dışındaki iddialar ne adına yapılırsa yapılsın, nasıl takdim edilirse edilsin, temelden yanlıştır. Bu tür iddia ve tavır Hz. Peygamber tarafından önceden teşhis ve

Sünnete itirazlar üzerine 5

ler. Günümüzde bile gazetelerin yazdığı, radyoların söylediği pek az şeye inanılabilir. Hadisçilerin koyduğu itikad, dindarlık, dürüstlük gibi sıkı şartları arayacak olsak kaç gazetecimiz, muhabirimiz bu imtihanı verebilir, istihbarat teşkilâtlarında çalışan kaç vazîfeli hadîsçilerin tabiriyle *sika* (güvenilir) puanı alabilir?

Sözü fazla uzatmadan "Hadîs üçüncü asırda yazılmıştır... Şüphelidir", "Haber-i vâhiddir güven vermez, amel edilmez" diyenlere dostça şu tavsiyeyi yaparız: "Bunu ne sen söylemiş ol ne de biz duymuş olalım. İnsanlık tarihi, dünyanın nizamı, muhâberât sistemleri hep haber-i vahîd esasına dayanır, üstelik diğerleri, İslâm'ın hadîs an'anesinde olduğu gibi kontrollü ve tahkikli de değil. İslâm'ınkini reddettin mi, öbürlerini hayda hayda reddetmen, başta baban, her şeyden şüphe etmen gerekir.

Hadîsleri, dine müteallik, dünyaya müteallik olanlar diye ayırmaya gelince, bizce bu da bir başka mugâlâta, bir başka cehâlet. Karşılığında sevâp vâdedilen bir amele münhasıran dünyevî demek mümkün mü? İslâm hangi meselesini dünyevî hangi meselesini uhrevî diye kesin hatlarla ayırmıştır? Dünya ve âhireti berâberce iç içe ele almak İslâm'a has bir orijinalitedir. Fıkıh kitaplarımız temizlik bölümüyle başlar, namaz, oruç, nikâh, ticâret, cezâlar, muâmelât gibi... bölümlerle devam eder. Bu bölümlerde belirtilen esasların hepsine, tefrîk yapmadan, uymak gerekir. Uymayan Allah'a âsidir. Uyku ve istirahatimize, karı-koca arasında cereyân eden zevciyât muâmelesine varıncaya kadar "her müsbet amele *sevab*" vaadeden bir dinde dünyevî-uhrevî, dinî-gayr-ı dinî ayrımı nasıl yapılacaktır? Delîl olarak ileri sürülen ve Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'in içtihâd ve istişâre âdabını öğretme vazîfesine müteallik, o vazîfenin tabiatı icâbı sarfettiği bâzı sözleriyle ilgili açıklamaya daha önce yer verdiğimiz için burada tekrar etmeden, hadîslerde gelmiş olan: **"Siz dünya işini benden daha iyi bilirsiniz... Ben de insanım hata ederim, unuturum..."** gibi sözlerin de hadîs üzerinde şüphe ileri sürenlerin işine yaramayacağını belirtmek isteriz. Esâsen şüphe sâhipleri, kendilerine hadîsten delil getirmemeleri gerekir, çünkü şüphe içindedirler, onlar da uydurma olabilir, aksini söyleseler kendileriyle tezada düşerler ve bazı Mutezîliler gibi işine gelene *sahîh*, işine gelmeyene *uydurma* demiş olma durumuna düşerler.

Ayrıca günlük konuşmalarda Hz.Peygamber'in sözleri vird-i zeban edilmiş, dillerden düşürülmemiştir. İşte pek çok misâlden biri:

Resûlullah -sallellahu aleyhi ve sellem-, sahabilerinden Câbir'in devesini satın almak istediğinde; "Onu bana şuna şuna mukabil satar mısın? Allah seni bağışlasın!" demişti. Artık bu söz müslümanların hep söyledikleri bir söz olmuş, "Şöyle şöyle yap, Allah seni bağışlasın!" demeye başlamışlardı[85]. Hz.Peygamber'in sözlerinin bu şekilde iktibası onların bazan bir sahabinin sözü gibi nakledilmelerine de sebeb olmuştur.

Kur'anî ve peygamberî emirler doğrultusunda bu, peygambere ittiba arzusuyladır ki, sahabe ve sonraki ilk müslümanlar hayatın her safhasıyla ilgili çok ayrıntılı bilgiler ihtiva eden hadislerin nesilden nesile intikalini sağlamışlardır. Bu vakıanın boyutlarını, Ebû Hâtim İbn Hıbbân'ın tespitiyle dört rekâtlı bir namaz hakkında Resûlullah'ın altı yüz sünnetinin nakledilmiş olduğu[86] haberiyle takdir edebiliriz. Gerçek şu ki, her zaman örnek alınması gereken bir hayat böyle mufassal nakledilmiş olmalıdır. Bu hususta S.Süleyman Nedvî şöyle demektedir: "Hz.Muhammed'in sünneti, bu muhtelif beşer tabakalarının ve sınıflarının cümlesine örnek olmağa kâfi gelecek mahiyettedir... Gerçek bir hayatta nice karanlıklar vardır. Onları aydınlatmak lâzımdır. Hz. Muhammed'in sîreti hayatın her safhasını ihtiva eder. Bütün hayata şamildir. Bütün beşeriyet sınıfları onda örnek olacak ciheti bulabilirler... O'nun hayatı ve sîreti, en benam çiçeklerden ve güllerden yapılmış bir bukete benzer: Sarı, beyaz, al, yeşil rengârenk en güzel çiçekleri onda bulmak kaabildir"[87].

b) Onların ictimaî münâsebetlerinde sünnet ve sünnete ittibâ, mihenk taşı olmuş, buna mukabil sünnetin ruhuna aykırı şeyler (*bid'at*ler) şiddetle reddedilmiştir[88]. Nakledeceğimiz şu hâdiseler buna güzel birer örnek teşkil ederler:

Hz.Peygamber'in kaza-i hacet yapmış olduğu bir yerde kaza-i hacet yapma isteğini (Bkz.Ahmed b. Hanbel. *Musned*, 2/131) örnek olarak nakleder. Krş. *Aylık Dergi Ehl-i Sünnet Özel Sayısı*, s.30.

85 Müslim, "Radâ'", 63(2/1089-1090).

86 el-Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustatrafa*, s.47.

87 Nedvi, *Hz.Muhammed aleyhisselâm Hakkında Konferanslar*, s.103.

88 Birkaç örnek için bkz.Dârimî, "Mukaddime", 40.

Bu ünitedeki konularla ilgili daha geniş bilgi için Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin "Hadis", "Esbâbu Vürûdi'l-Hadîs", "Garîbü'l-Hadîs", "İlelü'l-Hadîs", "Muhtelifü'l-Hadîs", "Ricâlü'l-Hadîs" ve "Sünnet" maddelerini okuyunuz.

HADİS TENKİDİNİN TEMEL İLKELERİ

Hadislerin gerçekten Hz. Peygamber'e ait olup olmadığını araştıran hadis tenkitçiliği, insanoğlunun haberlerin doğruluğunu belirlemek için şimdiye kadar bulabildiği ve kullandığı üç evrensel yöntemi kullanır:

1) Haberi verenin, haber verdiği olaya tanık olup olmadığının, doğru algılama konusunda bir engel bulunup bulunmadığının, haberi doğru olarak aktarmasını engelleyecek herhangi bir neden, engel veya kusur bulunup bulunmadığının araştırılması. Kısaca şu soruların cevabı araştırılır: Haber veren, haberi doğru aldı mı, doğru aktardı mı? Haber verenin iki temel özelliği, haberin doğruluğunu doğrudan etkilemektedir. Bunlar dürüstlük ve insanî kusurlardır. Daha açık söylersek biz haberlere karşı sadece haber verenin dürüst bir kişi olup olmadığından dolayı değil, onun hata yapabileceğinden dolayı da şüphe ile yaklaşırız. Fakat haber verenin dürüst olup olmadığı ve hata yapıp yapmadığını araştırmak için yapacağımız her türlü araştırma ve incelemenin doğru sonuç vereceği garantisi yoktur. Çünkü bu araştırma ve incelemeler de hataya açıktır. Yani araştırma yapan da hata yapabilir. İşte bu nedenle ikinci bir test ve kontrol yöntemine başvurulur:

2) Haberin başka kaynaklardan te'kîdi, yani aynı haberi veren başka kaynaklar olup olmadığının araştırılması, varsa ikisinin karşılaştırılması. Bize bir haber ulaştığında, onu başkaları da haber veriyor mu diye merak ederiz. Haberi başka kaynaklardan da aldığımızda habere güven duygumuz daha da artar. Bu güven artışı bizde haber verenin dürüstlüğü ve hata yapmadığına yönelik bir kanaat oluşturur. Yani bir haberi başka kaynaklardan araştırırken, bir yandan haberin gerçek mi uydurma mı olduğunu, diğer yandan haberin içeriğinin, gerçeği olduğu gibi aktarıp aktarmadığını kanıtlama peşindeyizdir. Bir haberin doğruluğu konusunda asıl güven veren bu te'kîd işlemidir.

Tarih ilminde, yargıda, gazete ve televizyon haberciliğinde, istihbarat faaliyetlerinde, insanların günlük hayatında tanık olmadığımız olaylar hakkında aldığımız bilgilerin doğruluğunu kontrol ve test etmede bu iki yöntem dışında başvurulabilecek başka yol yoktur. Bu konuda işi sağlama almak, belgelemek için geliştirilen yöntemler dâhil her türlü yöntem bu iki temel esasın detayı niteliğindedir.

Hadisler de Hz. Peygamber'den aktarılan haberlerdir. Onları sonrakilere aktaranlar sahabîlerdir. Onlarla hadis kitaplarının yazarları arasında hadisleri aktaran râvîler silsilesi vardır. Hadisçiler de bir yandan bu râvîlerin dürüstlüğünü ve hatalarını incelerken diğer yandan bununla yetinmeyip hadislerin farklı kanallardan, hadis ilmindeki söylenişiyle farklı tariklerden gelip gelmediğini araştırmışlardır. Hadis ilminde râvîleri ne kadar dürüst ve sağlam olursa olsun tek kanaldan gelen hiçbir hadise güvenilmez. Bu tür hadisler ferd ve ğarîb ismiyle anılır. Bunların başka kanalları araştırılır. Bu araştırma işlemine de **i'tibâr** (الاعتبار) denir. Yine hadis ilminde kendisinden sadece bir kişinin rivayette bulunduğu, bir kişi dışında râvîsi olmayan hadis râvîlerine güvenilmez. Bu tür râvîler **mechûlü'l-ayn** terimiyle nitelendirilir

ve kendilerinden rivayette bulunan ikinci bir râvî tespit edilinceye kadar hadis alınmaz.

Hadis tenkitçiliğinin en temel yöntemi hadislerin bütün farklı rivayet kanallarının ve zincirlerinin araştırılması, bir araya toplanması, karşılaştırılması ve bir bütün olarak değerlendirilmesi esasına dayanır. Bu işlemler hadis ilminde, *hadisin farklı kanallarının toplanması* anlamına gelen **cem'u't-turuk** ve bu *farklı kanalların karşılaştırılıp değerlendirilmesi* anlamına gelen **muâraza** (المعارضة) kavramıyla ifade edilir. Bu sayede hadislerdeki râvî kusurları, kâtip hataları, yanlış okumalar gibi beşerî zayıflıklardan kaynaklanan hatalar ortaya çıkar. Buna ilave olarak, zayıf ipliklerin ve liflerin bir araya getirilip bükülünce kuvvetlenmesi gibi farklı kanallardan gelen hadisler birbirini desteklemek suretiyle kuvvet kazanırlar. Bu yöntem matematikteki, işlemlerin sağlamasının yapılması niteliğinde ve insanoğlunun tarihten günümüze bulabildiği ve kullandığı evrensel bir yöntemdir.

Hadis tenkitçiliği bazılarının iddia ettiği gibi sadece râvîlerin dürüstlüğü, hatalara karşı dikkati ve titizliği gibi öznel ölçütlere dayanmaz. Hadislerin farklı kanallarının araştırılması, hadis tenkitçiliğinde sadece kişilerin iyi niyetine, dürüstlüğüne, ehliyetine, kabiliyetine, titizliğine güvenilmediğinin, hadislerin değişik kanallarla te'kit ve kontrol edilmesi şeklinde nesnel ölçütlere dayandığının göstergesidir.

Hadis tarihinde hadis öğrenme, okuma ve toplama amacıyla yaygın olarak yapılan ve 6. ünitede daha geniş olarak üzerinde durulacak olan **rıhle** (الرحلة) denilen yolculukların en temel amaçlarından birisi hadislerin farklı rivayet kanallarına ulaşmaktır.

3- Bize ulaşan bir haber değişik kaynaklardan gelmiş olsa da haberin doğruluğu için haberin içeriğine de dikkat ederiz. Örneğin akla, duyu verilerine, kesin bilimsel verilere aykırı, çelişkili bir içeriği olan bir haber ne kadar çok kişi tarafından nakledilirse edilsin güvenmeyiz. Mesela bir kartalın yetişkin bir fili kapıp uçarak uzaklaştığı, denizlere çok uzak yüksek rakımlı karasal bir şehrin tsunami yani dev deniz dalgaları felaketine maruz kaldığı, kutup bölgelerinde hava sıcaklığının 40 santigrad dereceye çıktığı gibi bir haberi duyduğumuzda aynı haberi başkaları da haber veriyor mu diye araştırma gereği duymadan reddederiz. Yine diyelim özgür basın ve yayıncılığın olduğu demokratik bir ülkede falan gün falan saatte çok şiddetli ve önemli hasara yol açan bir deprem olduğu, veya iki ülke arasında savaş başladığı haberini aldık. Televizyon kanalları ve radyo istasyonlarını uzun süre dolaştık, aradan bir gün geçti ne yazılı ne görsel basında böyle bir haber çıkmadı. Bu durumda haberin doğru olmadığına kanaat getiririz.

İşte hem hadisçiler hem de başta fıkıhçılar olmak üzere İslâm âlimleri, hadislerin sadece râvîlerinin güvenilir ve birden çok kanalla gelmiş olması ile yetinmemişler, içeriklerini de belli ölçütlerle eleştiriye tâbi tutarak değerlendirmişlerdir. Her hangi bir hadis, akla, Kur'an'a, İslâm Dini'nin genel ilkelerine, İslâm âlimlerinin icmâ'sına, Hz. Peygamber'in yaygın ve meşhur bir sünnetine, kesin bilimsel verilere, kesin tarihsel gerçeklere aykırı ise, çok sayıda kişiyi ilgilendiren bir konuda sadece bir kişi rivayette bulunuyorsa kabul edilmemiştir. Bu üçüncü tür tenkit yöntemi, İslâm Tarihi'nin çok erken dönemlerinden beri uygulanmıştır. Hadisçiler ve İslâm âlimlerinin çoğunluğu bunu ayrı bir tenkit türü olarak görmeyip, genel hadis

Eyyub es-Sahtiyânî (68- 131), şöyle der: "Şeyhiyin kusurlarını öğrenmek istiyorsan, o zaman diğer şeyhlerin meclislerine de iştirak etmelisin."[23]

Diğer bir muhaddis İbnü'l-Mübârek (118-181) ise, şöyle der: "Güvenilir bir habere ulaşmak için, râvilerin ifadelerini birbirleriyle karşılaştırmak gerekir."[24] Ekseri hadis tasnifleri bu metotla yapılırdı. Muhaddisler İslâmın daha ilk günlerinden itibaren bu metodu uygulamaktaydı.

Karşılaştırma metodu birçok yöntemle yapılırdı. Aşağıdaki yöntemler bunlardan bazılarıdır:

1- Bir şeyhin ayrı ayrı talebelerinin hadisleri arasında karşılaştırma yapma.

2- Değişik zamanlarda bir râvinin kendi ifadeleri/hadisleri arasında karşılaştırma yapma.

3- Sözlü rivayetlerle yazılı belgeler arasında karşılaştırma yapma.

4- Hadisle ilgili Kur'ân ayetleri arasında karşılaştırma yapma. Bu usûlleri aydınlatmaya kafi olacak birkaç misal verelim.

5. Bir Şeyhin Muhtelif Talebelerinin Rivayet Ettiği Hadisler Arasında Karşılaştırma Yapmak Suretiyle Hadis Tenkidi

Bu metodun bütün yönleriyle anlaşılabilmesi için üçüncü asrın muhaddislerinden Yahya İbn Maîn'in (ö. 233) uygulaması ile başlayalım. Yahya İbn Maîn büyük bir muhaddis olan Hammad İbn Seleme'nin talebesi Affan'a Hammad'ın kitaplarını kendisine okuması için gitmişti. Affan, İbni Maîn'e; bu kitapları Hammâd'ın herhangi bir talebesine okuyup okumadığını sordu. Bu soru üzerine İbni Maîn, "bu kitapları, size gelmeden önce Hammad'ın 17 talebesine okudum," cevabını verdi. Affan, "Vallahi, ben, bu kitapları size okumayacağım." dedi. İbn Maîn, birkaç dirhem harcayarak Basra'ya gideceğini ve orada Hammad'ın talebelerine okuyacağını söyledi.

Sonra Basra'ya, Hammad'ın başka bir talebesi olan Musa İbn İsmail'in yanına gitti. Aynı şekilde Musa da ona: "Bu kitapları başka bir kimseye okumadınız mı?" diye sordu. İbn Maîn, "Bu kitapları tam tamına Hammâd'ın 17 talebesine okudum ve siz 18. kişisiniz." dedi. Musa kendisine, bütün bu okuyuşlarıyla ne yapacağını sordu. İbn Maîn; "Hammad İbn Seleme birtakım hatalar yapmış, onun hatalarına birtakım hatalar da talebeleri ilave etmişler. Bu suretle Hammâd'ın yaptığı hatalarla talebelerinin hatalarını birbirinden ayır-

23 Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, 1/152.
24 el-Bağdadî, *el-Câmî*, v. 5a.

mak istiyorum. Eğer Hammad'ın bütün talebelerinin belirli bir hatayı ittifakla yaptıklarını görürsem, o zaman hatanın kaynağı Hammad'dır. Yok eğer Hammâd'ın talebelerinin ekserisinin bir şey söylediğini fakat bazılarının onlara muhalefet ettiğini görürsem, o zaman bu hatalar Hammâd'ın, bu çoğunluğa muhalefet eden belirli talebeleri tarafından yapılmıştır. İşte bu metotla Hammâd'ın hatalarıyla talebelerinin hatalarını birbirinden ayırdetmeye çalışıyorum,"[25] cevabını verdi.

Daha ileriye gitmeden önce, insan bu metot hakkında birkaç kelime ile şu yorumu yapabilir:

İbn Maîn bu metotla sadece Hammad ve Hammâd'ın hemen hemen her bir talebesinin hatasını meydana çıkarmıyor, bilakis aynı zamanda onun muhtelif talebelerini sınıflandırmaya ve onların mevsûkiyetlerini tayin etmeye muktedir oluyordu. Bu yöntem, hadis râvileri tasnif edilirken ve çeşitli kategorilere ayrılırken akli muhakemenin temel esası oluyordu. İbn Maîn'in bu metodu, kendisi tarafından icat edilmiş değildi ve o bu metodu uygulayan ilk hadisçi olmadı. Biz, bu metodun, birinci halife Ebû Bekir'in (r.a.) zamanından itibaren kullanımda olduğunu görüyoruz. Şüphesiz, bu metotla ilgili belgelerin niceliği hususunda bir ihtilaf olsa da, niteliği hususunda ihtilaf söz konususu değildir. Hatta bu ihtilaf bile, sırf belgelerin dağınıklığından kaynaklanmaktadır. Burada tâ ilk devirlerden itibaren bu metodun uygulandığını gösteren birkaç misal zikredelim.

a- Hz. Ebû Bekir ve Rivayetlerin Karşılaştırılması

Yaşlı bir nine erkek torununun mirasındaki hissesini sormak için Ebû Bekir'e (r.a.) geldiği zaman, Ebû Bekir (r.a.) ona: "Allah'ın Kitabı'nda senin için bir hisse bulamıyorum. Peygamber'in (s.a.v.) böyle bir konuda herhangi bir hisse tespit ettiğini de bilmiyorum. (O halde ben bu konuda Resulullah'ın (s.a.v.) ne hüküm verdiğini insanlara soruncaya kadar sen evine git.)" dedi. Ebû Bekir meseleyi ashab-ı kirama sordu. Muğîre İbn Şu'be, Resulullah'ın (s.a.v.) böyle bir nineye altıda bir (1/6) hisse verdiğini söyledi. Bunun üzerine Ebû Bekir "senin bu rivayetine şehadet edecek başka bir kimse var mı?" anlamında" seninle birlikte başka bir kimse var mı?" diye sordu. Bunun üzerine Muhammed İbn Mesleme el-Ensârî ayağa kalkarak, daha önce Muğîre İbn Şu'be'nin söylediklerinin aynısını söyledi. Bu rivayete binaen, Hz. Ebû Bekir nineye altıda (1/6) bir hisse verdi. Dördüncü asrın büyük muhaddislerinden biri olan Hâkim en-Nisâbûrî bu husustaki görüşünü beyan ederek

25 İbn Hibban, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/11a.

İmam Buhârî'nin talebesi Müslim'den bir tek misal vereceğiz.[31] İbn Abbas bir defasında bir gece teyzesi Meymûne'nin odasında yatmıştı. Kendisinin ifadesine göre; Peygamber (s.a.v.) kalktı, abdest aldı ve namaz kılmaya başladı. Aynı şekilde İbn Abbas da kalkıp abdest aldıktan sonra Peygamber'in (s.a.v.) sol tarafına geçerek namaza durdu. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) kendisini solundan çekerek sağ tarafına durdurdu.

Bu olay, hadisin râvisi Yezîd İbn Zinâd tarafından Küreyb'in İbn Abbas'tan rivayetine dayanarak, "İbn Abbas, Peygamber'in (s.a.v.) sağ tarafına durdu ve sonra sol tarafına geçirildi." ifadesi ile nakledilmiştir. Bu son ifadenin yanlışlığını açığa çıkarmak için İmam Müslim şu metoda başvurmuştur:

Müslim evvelâ, Küreyb'in talebeleri, Yezîd'in arkadaşları olan râvilerin bütün ifadelerini biraraya toplamıştır ki bunlar ittifakla İbn Abbas'ın ilk önce Peygamber'in (s.a.v.) sol tarafına durduğunu kabul etmektedirler, ikinci bir adım olarak Küreyb'in arkadaşları ve İbn Abbas'ın talebeleri olan râvilerin bütün ifadelerini biraraya toplamıştır ki bunlar da ittifakla İbn Abbas'ın ilk önce Peygamber'in (s.a.v.) sol tarafına durduğunu ve daha sonra sağ tarafına geçirildiğini kabul etmektedirler. Bundan sonra Müslim, belirli sahabilerin Peygamber (s.a.v.) tek başına namaz kılarken yanına durup onunla birlikte namaz kıldıklarını ifade eden diğer haberleri biraraya toplamıştır. Bu tür hadiselerin tümünde sahîh olan yöntemin, Peygamber (s.a.v.)le birlikte namaz kılan diğer şahsın Peygamber'in (s.a.v.) sağ tarafına durduğu şeklinde olduğu te'yid edilmiştir. Neticede, İmam Müslim, Yezîd İbn Ebî Zinâd tarafından rivayet edilen şeyin bir hata olduğunu ispat etmiştir.[32]

Belirli bir zaman aralığından sonra bir râvinin rivayetlerinin karşılaştırılmasıyla ilgili örnek.

Abdullah İbn Amr Peygamber'den (s.a.v.) çok hadis öğrendiği için, bir defasında Hz. Aişe yeğeni Urve'ye Abdullah'a gidip ondan hadis talep etmesini istedi. Urve gidip Amr'la buluştu ve ondan hadis talep etti. Urve'nin Amr'dan öğrendiği hadislerden biri de ilmin yeryüzünden nasıl kaldırılacağı hususunda idi... Urve, Aişe'nin yanına dönerek öğrendiği hadisleri ona nakletti. Aişe ilmin kaldırılışıyla ilgili bu hadis hakkında tereddüt etti. Yaklaşık bir yıl sonra, Hz. Aişe Urve'ye; "Abdullah İbn Amr geri dönmüş, git ondan Peygamber'in (s.a.v.) hadislerini talep et, daha sonra ilmin yeryüzünden kaldırılışıyla ilgili muayyen hadisi sor," dedi. O zaman Urve gitti ve söz konusu hadisleri Abdullah'a sordu. Aişe'nin yanına tekrar döndü ve ona Abdullah İbn Amr'ın söz konusu hadisi bir kez daha aynen tekrar ettiğini söyledi.

31 Müslim, Mukaddime, 23-24; Râzî, *Mukaddime*, 158.
32 Müslim, *et-Temyîz*, s. 136-138.

a- Senedin muttasıllığı muhafaza edilmiş olmalıdır ki bu, başından sonuna kadar râvi zincirinin inkitâsız olması demektir.

b- Şâz bir hadis olmamalıdır. Yani belirli bir hadisin, aynı gruba mensup olduğu halde sayıca daha çok olan başka râvilerin rivayetleriyle tenakuz halinde olmaması yahut hadisin râvisinin, kendisinden daha ziyade şöhret sahibi bir râvi ile ihtilaf halinde olmaması gerekir.

c- Hiçbir gizli illete sahip olmamalıdır. Mesela, râvilerin ekserisi bir hadisi sahabe sözü olarak rivayet ederken, sika bir râvi aynı hadisi Peygamber'in (s.a.v.) sözü olarak rivayet etmişse, bu durumda söz konusu sika râvinin, o ifadeyi Peygamber'e (s.a.v.) isnad ederken hata yaptığı ortaya çıkar. Fakat biz konuyla ilgili geniş bir araştırma yapmaz, hadisin sadece tek bu senedine bakarsak, râvilerin tasnifi ve diğer şartların yerine gelmiş olması sebebiyle sahîh bir hadis olarak gözükecektir. Bu misalle, *"illet-i kâdiha"* adı verilen 'gizli kusur'a işaret ettik ki bu, (hadiste bulunabilecek) kusurların bütünüyle hesaba katılmadığı anlamına gelir. Bu, şu şekilde açıklanabilir:

Genellikle bütün amme hizmetlerinde, bu hizmetlere talip olan adaydan bir sağlık raporu istenir. Bazen bir aday, tıbbi muayene kendisinin işe uygun olmadığını beyan ettiği halde, çok yakışıklı ve vazifeye uygun görünür. Diğer bazı hallerde, adayların bir kısmı şekil ve vücutlarında gözle görülen bir kusura sahip olur, fakat tıbbî kontrolden sonra, gözle görünen kusurlarının, vazifeyi yerine getirme yeteneklerine tesir etmeyeceğinden memuriyete uygun oldukları sabit görülür. İşte aynı durum, *"ilelü'l-hadis"* (hadisin illetleri) konusunda da geçerlidir. Bazı hallerde bu kusur hadisin sıhhatine tesir etmezken diğer bazı hallerde tesir eder ve ona *"illet-i kâdiha"* (hadisin sıhhatini kemiren kusur) denir.

3- Hasen Li Zâtihi Hadis

Sahîh hadis için yukarıda zikredilen bütün şartlar, *"hasen li zâtihi"* hadis için de geçerlidir. Ancak râvilerinden herhangi birinin veya hepsinin dördüncü tabakadan, yani, *"sadûk"* veya buna muadil diğer terimlerle sınıflandırılan râvilerden olması gerekir.

4- Hasen Li Gayrihi Hadis

Hadisin râvisi beşinci veya altıncı tabakaya mensup olup ya metin ya da sadece mana bakımından kendisini destekleyen başka birtakım hadisler bu-

lunursa, bu hadis;"*hasen li gayrihi*" kabul edilir. Fakat, unutulmamalıdır ki isnad zinciri 10 râviden ibaret olur ve bunlardan dokuzu ikinci tabakaya, sadece bir tanesi 8. tabakaya mensup olursa, o zaman bu hadis merdûd sayılır. Hadisin makbûliyeti tamamıyla en zayıf râviye bina edilir. Böylece isnadda bulunan tek bir zayıf râvi, hadisi zayıf sayma sonucunu doğurur. Râvilerden bir tanesi yalancılıkla damgalanmış olup geriye kalan râviler sika olsalar ve hadis başka kanallarla rivayet edilmemiş olsa, o zaman bu hadis mevzu/uydurulmuş söz olarak tasnif edilir. Hatta başka bir senedle sahîh olduğu tespit edilse bile, hadisin bu senedle mevzu olduğuna hükmedilir.

Öyle anlaşılıyor ki muhaddisler, bir hadisi tasnif ederken o hadisin rivayetine iştirak eden bütün râvilerin terceme-i hallerini araştırıyor, daha sonra, "tasdik" veya "tekzip" ile hükmetmek için, rivayet edilen bu hadisi, aynı hadisin başka senedlerle rivayet edilen metinleriyle karşılaştırıyor ve mümkün olan her türlü tedbiri aldıktan sonra kendi hükümlerini beyan ediyorlardı.

Tahkik amacıyla yapılan bu mükemmel araştırma, muhaddislere her bir râvi hakkında; kaç hadis rivayet ettiği, rivayet ettiği hadisleri tasdik eden diğer râvilerle kaç meselede birleştiği, kendisine hiçbir kimse iştirak etmeksizin kaç hadisi tek başına rivayet ettiğine dair geniş bilgi veriyordu. Sika olarak tasnif edilen bir râvi rivayetinin miktarına kıyasla sayıca çok sınırlı birkaç hadis rivayet etmişse, bu hadisler "*sahîh-garib*" olarak kabul edilecektir. Fakat bu râvi, eğer dördüncü veya daha aşağı tabakadan ise, bu durumda hadisi "*münker*" olarak tasnif edilir. Bununla beraber, eğer o râvi sık sık hem isnad, hem de metin bakımından, başka râvilerin rivayetleriyle tenakuz halinde olan hadisler rivayet ediyorsa, o zaman bu râvi, "*metruk*" olarak tasnif edilir ki bu, "rivayetleri kabul edilmez ve naklettiği hadisler başka râvilerin hadislerini tasdik için delil kabul edilemez," demektir.[4]

Bazı kimselerin aklına; daha sonraki dönemlerde herhangi bir kezzâbın birçok hadis; ve bu hadisler için de birinci sınıf bir isnad uydurmuş olabileceği ve böylece bu hadisleri, sadece isnadı araştıran hadisçiler arasında sahîh hadismiş gibi dolaştırabileceği şeklinde bir düşünce gelebilir. Ancak iyice bilinmelidir ki muhaddisler bu muayyen râvi ile ilgili gerekli bilgileri araştırmanın yanısıra, isnadda zikredilen asıl şeyhin talebeleri olan başka râviler tarafından rivayet edilip edilmediklerini tespit etmek için aynen bu hadisleri de kontrol ederlerdi. Bu suretle muhaddisler, söz konusu hadislerin bu muayyen râvi kanalıyla bilinmesi dışında başka tariklerle bilinip bilinmediklerini tespit eder ve o râviye "*kezzâb*" damgasını vururlardı.

4 Zebebî, *Mîzânül-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*. 3/140-141.

Diğer sahabilerden gelen benzer rivayet örnekleri, bu hadisin -Basra, Humus ve Vâsıt'a kadar- çok geniş bir sahaya nasıl yayıldığı ve Medine, Mekke, Kûfe, Mısır ve Suriye'deki (aynı) hadisi nasıl desteklediğini göstermektedir.

(Bu Hadisin Takip Ettiği Grafik, 66 ve 67. sayfalarda gösterilmiştir.)

Örnek 3:

Ebû Hüreyre, Resulullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini haber vermiştir: Allah Teâlâ: "Ademoğlunun her ameli kendisi içindir. Her bir iyilik 10 misliyle mükafaatlandırılacaktır. Ancak oruç müstesna. O, yalnız benim içindir ve onun mükafatını da yalnız ben vereceğim. Oruçlu kimse yemesini, içmesini ve şehvetini yalnız benim için terk etmektedir. Sizden herhangi biriniz oruçlu olduğu zaman fuhşa yönelmesin, kötü söz söylemesin. Şayet kendisine birisi söverse, ben oruçluyum, desin. Oruçlunun iki sevinci (sevinç vesilesi) vardır: biri, iftar ettiği zamanki sevinci; diğeri ise, Rabbine kavuştuğu zamanki günün sevinci. (Oruç tutan kimsenin) nefesi, Allah katında misk kokusundan daha tatlıdır." buyurdu.

Bu uzun hadis, birçok muhaddis tarafından kısım kısım rivayet edilmiştir, İbn Hanbel onu en az 24 defa tasdik etmiştir. Keza bu hadis, Ebû Hüreyre'nin talebelerinden hadis nakleden A'meş (ö. 148), İbn Cüreyc (ö. 150) ve İbrahim İbn Tahmân'ın (ö. 168) hadis külliyatlarında da mevcuttur.

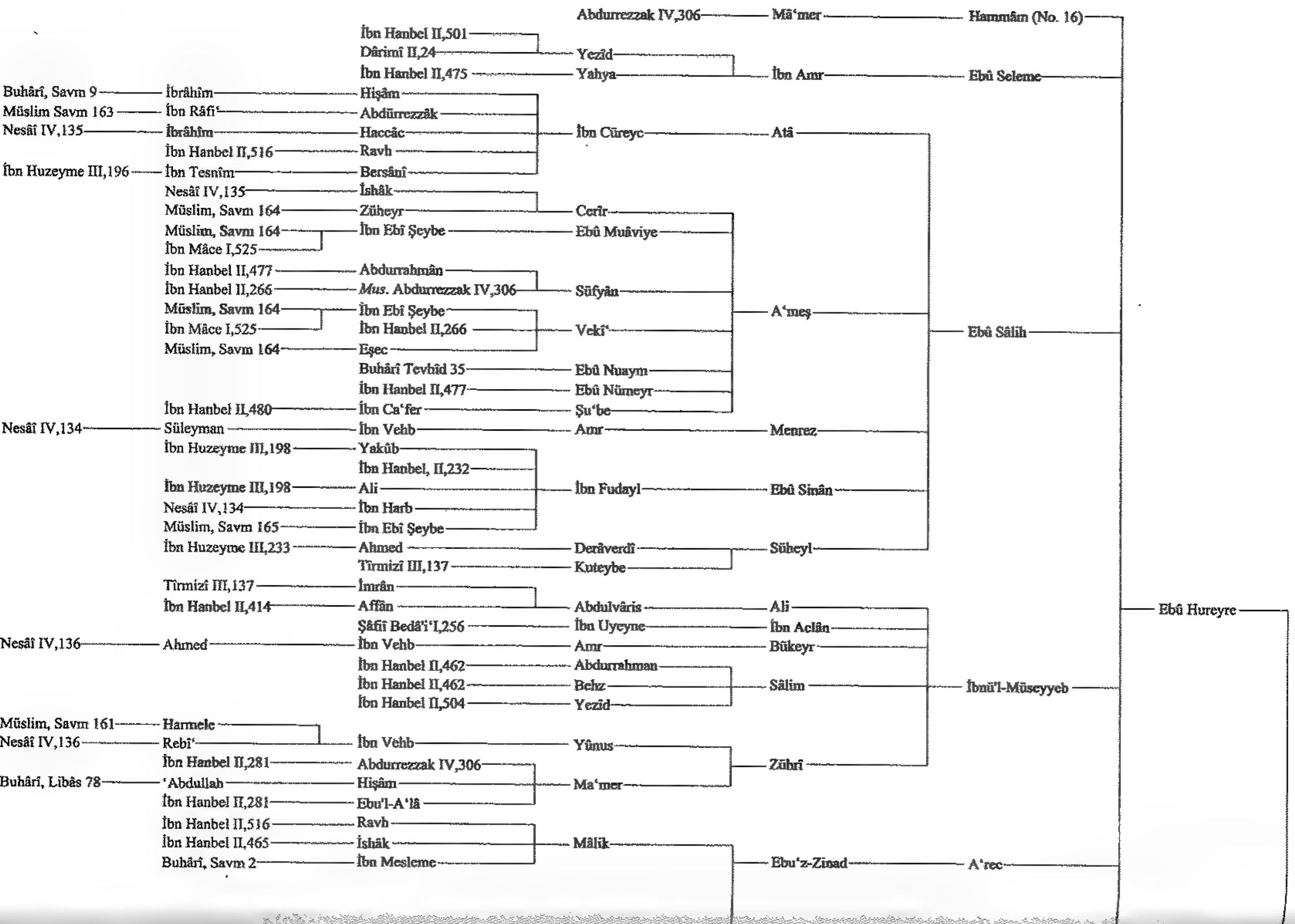
Aynı zamanda bu hadis, Şiî, Zeydî ve İbâziyye kaynaklarında da bulunmaktadır.

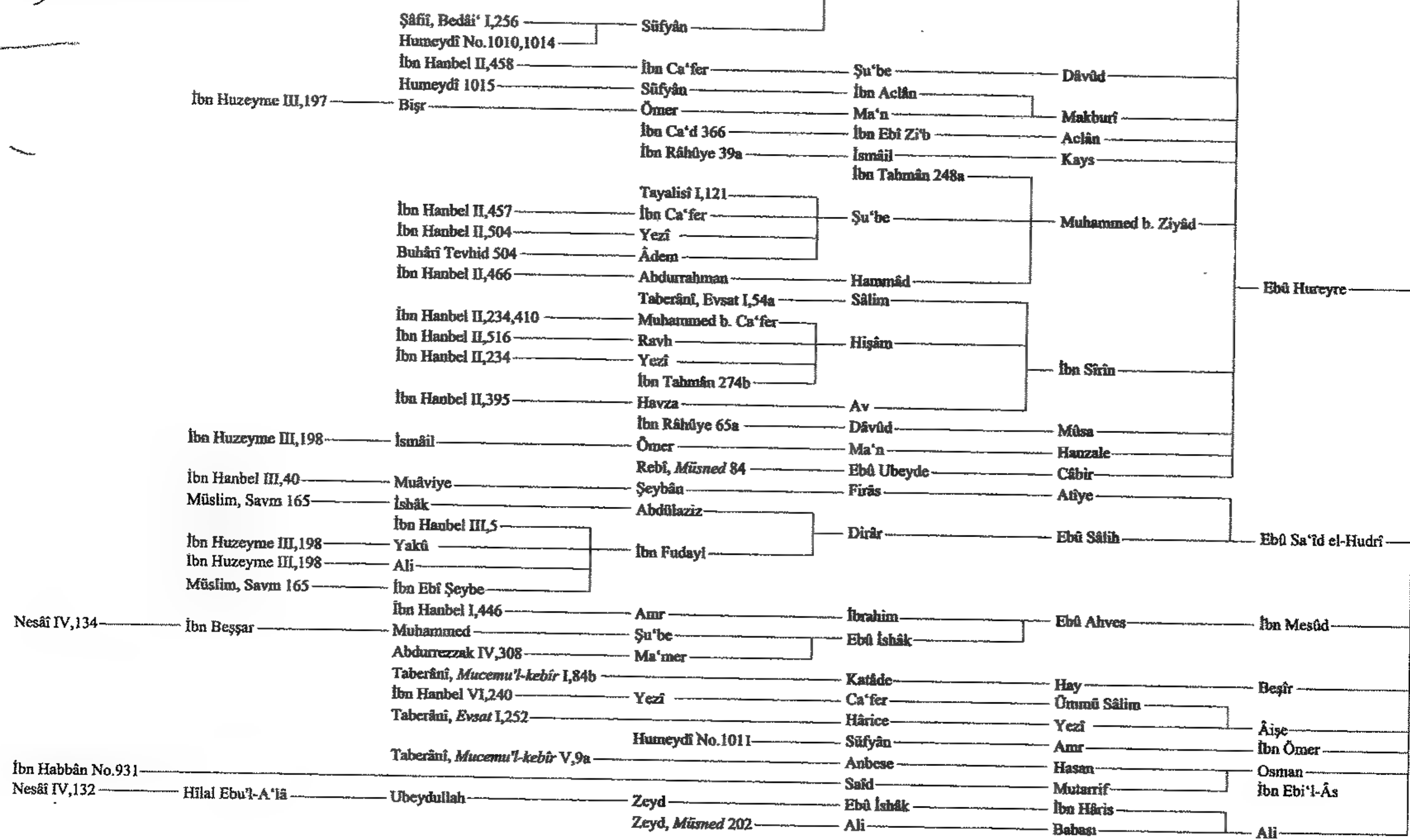
Müzakereyi, Ebû Hüreyre'den bu hadisi rivayet eden, çoğu hicri ikinci asrın birinci yarısına mensup sadece üçüncü nesil râvilere tahsis edecek olursak, şu husus göze çarpar: bu hadisi Ebû Hüreyre'den rivayet eden üçüncü tabakaya mensup 22 râvi vardır ki bunların; 9'u Medineli, 5'i Basralı, 4'ü Kûfeli, 1'er kişi de Mekke, Vâsıt, Hicaz ve Horasanlıdır. Bu râviler, hadis kaynaklarını Ebû Hüreyre'nin ayrı ayrı 11 talebesine dayandırmakta olup bunların memleketleri de Medine, Basra ve Kûfe'dir.

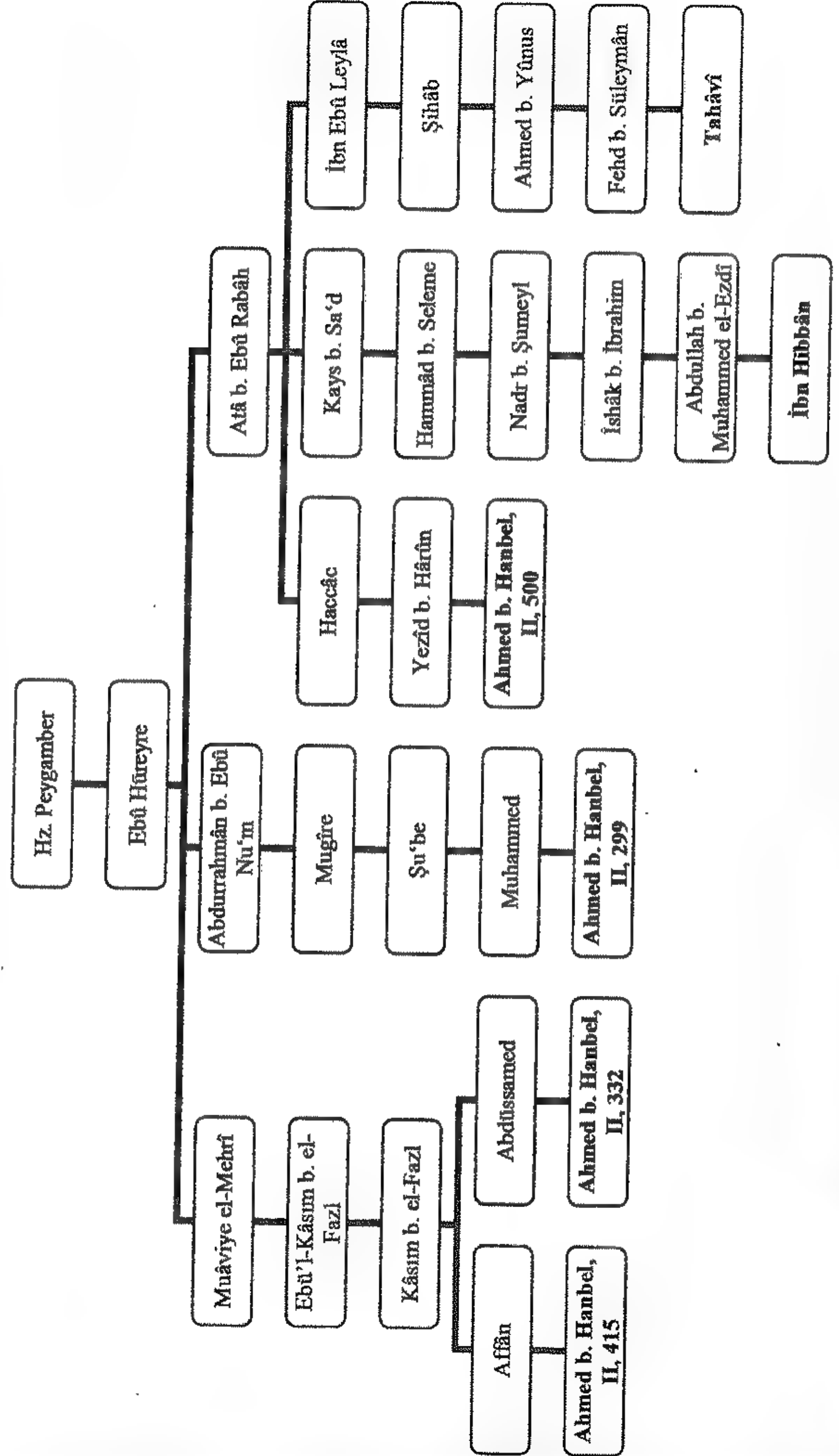
Bununla beraber, tafsilata girmeden hadis ilminin baştan başa bütün İslâm dünyasına yayılmasının ne kadar kolay olduğunu ve râvi sayısının, çoğu hallerde, her nesilde nasıl arttığını göstermek için bu hadisin bir grafiğini çiziyoruz.

(Bu hadisin isnadının takip ettiği grafik, 68 ve 69. sayfalarda gösterilmiştir.)

Örnek 3:

Abdurrezzak IV,306
Ma'mer
Hammâm (No. 16)
İbn Hanbel II,501
Dârimî II,24
Yezîd
İbn Hanbel II,475
Yahya
İbn Amr
Ebû Seleme
Buhârî, Savm 9
İbrâhîm
Hişâm
Müslim Savm 163
İbn Râfi'
Abdürrezzâk
Nesâî IV,135
İbrâhîm
Haccâc
İbn Cüreyc
Atâ
İbn Hanbel II,516
Ravh
İbn Huzeyme III,196
İbn Tesnîm
Bersânî
Nesâî IV,135
İshâk
Müslim, Savm 164
Züheyr
Cerîr
Müslim, Savm 164
İbn Ebî Şeybe
Ebû Muâviye
İbn Mâce I,525
İbn Hanbel II,477
Abdurrahmân
İbn Hanbel II,266
Mus. Abdurrezzak IV,306
Süfyân
Müslim, Savm 164
İbn Ebî Şeybe
A'meş
İbn Mâce I,525
İbn Hanbel II,266
Vekî'
Ebû Sâlih
Müslim, Savm 164
Eşec
Buhârî Tevhîd 35
Ebû Nuaym
İbn Hanbel II,477
Ebû Nümeyr
İbn Hanbel II,480
İbn Ca'fer
Şu'be
Nesâî IV,134
Süleyman
İbn Vehb
Amr
Menrez
İbn Huzeyme III,198
Yakûb
İbn Hanbel, II,232
İbn Huzeyme III,198
Ali
İbn Fudayl
Ebû Sinân
Nesâî IV,134
İbn Harb
Müslim, Savm 165
İbn Ebî Şeybe
İbn Huzeyme III,233
Ahmed
Derâverdî
Süheyl
Tirmizî III,137
Kuteybe
Tirmizî III,137
İmrân
İbn Hanbel II,414
Affân
Abdulvâris
Ali
Ebû Hureyre
Şâfiî Bedâ'i'I,256
İbn Uyeyne
İbn Aclân
Nesâî IV,136
Ahmed
İbn Vehb
Amr
Bükeyr
İbn Hanbel II,462
Abdurrahman
İbn Hanbel II,462
Behz
Sâlim
İbnü'l-Müseyyeb
İbn Hanbel II,504
Yezîd
Müslim, Savm 161
Harmele
Nesâî IV,136
Rebî'
İbn Vehb
Yûnus
İbn Hanbel II,281
Abdurrezzak IV,306
Zührî
Buhârî, Libâs 78
'Abdullah
Hişâm
Ma'mer
İbn Hanbel II,281
Ebu'l-A'lâ
İbn Hanbel II,516
Ravh
İbn Hanbel II,465
İshâk
Mâlik
Buhârî, Savm 2
İbn Mesleme
Ebu'z-Zinad
A'rec

Hz. Peygamber
Ebû Hureyre
Ebû Sa'îd el-Hudrî
İbn Mesûd
Beşîr
Âişe
İbn Ömer
Osman
İbn Ebi'l-Âs
Ali
Şâfiî, Bedâi' I,256
Humeydî No.1010,1014
Süfyân
İbn Hanbel II,458
İbn Ca'fer
Şu'be
Dâvûd
Humeydî 1015
Süfyân
İbn Aclân
İbn Huzeyme III,197
Bişr
Ömer
Ma'n
Makburî
İbn Ca'd 366
İbn Ebî Zi'b
Aclân
İbn Râhûye 39a
İsmâil
Kays
İbn Tahmân 248a
Tayalisî I,121
İbn Hanbel II,457
İbn Ca'fer
Şu'be
Muhammed b. Ziyâd
İbn Hanbel II,504
Yezî
Buhârî Tevhid 504
Âdem
İbn Hanbel II,466
Abdurrahman
Hammâd
Taberânî, Evsat I,54a
Sâlim
İbn Hanbel II,234,410
Muhammed b. Ca'fer
İbn Hanbel II,516
Ravh
Hişâm
İbn Hanbel II,234
Yezî
İbn Sîrîn
İbn Tahmân 274b
İbn Hanbel II,395
Havza
Av
İbn Râhûye 65a
Dâvûd
Mûsa
İbn Huzeyme III,198
İsmâil
Ömer
Ma'n
Hanzale
Rebî, Müsned 84
Ebû Ubeyde
Câbir
İbn Hanbel III,40
Muâviye
Şeybân
Firâs
Atîye
Müslim, Savm 165
İshâk
Abdülaziz
İbn Hanbel III,5
Dirâr
Ebû Sâlih
İbn Huzeyme III,198
Yakû
İbn Fudayl
İbn Huzeyme III,198
Ali
Müslim, Savm 165
İbn Ebî Şeybe
İbn Hanbel I,446
Amr
İbrahim
Ebû Ahves
Nesâî IV,134
İbn Beşşar
Muhammed
Şu'be
Ebû İshâk
Abdurrezzak IV,308
Ma'mer
Taberânî, Mucemu'l-kebîr I,84b
Katâde
Hay
İbn Hanbel VI,240
Yezî
Ca'fer
Ümmü Sâlim
Taberânî, Evsat I,252
Hârice
Yezî
Humeydî No.1011
Süfyân
Amr
Taberânî, Mucemu'l-kebîr V,9a
Anbese
Hasan
İbn Habbân No.931
Saîd
Mutarrif
Nesâî IV,132
Hilal Ebu'l-A'lâ
Ubeydullah
Zeyd
Ebû İshâk
İbn Hâris
Zeyd, Müsned 202
Ali
Babası

Hz. Peygamber
Ebû Hüreyre
Muâviye el-Mehrî
Ebü'l-Kâsım b. el-Fazl
Kâsım b. el-Fazl
Affân
Ahmed b. Hanbel, II, 415
Abdüssamed
Ahmed b. Hanbel, II, 332
Abdurrahmân b. Ebû Nu'm
Mugîre
Şu'be
Muhammed
Ahmed b. Hanbel, II, 299
Atâ b. Ebû Rabâh
Haccâc
Yezîd b. Hârûn
Ahmed b. Hanbel, II, 500
Kays b. Sa'd
Hammâd b. Seleme
Nadr b. Şumeyl
İshâk b. İbrâhim
Abdullah b. Muhammed el-Ezdî
İbn Hibbân
İbn Ebû Leylâ
Şihâb
Ahmed b. Yûnus
Fehd b. Süleymân
Tahâvî

Üç vakit var ki, Resûlullah –sallellahu aleyhi ve sellem- bizi onlarda namaz kılmaktan veya ölülerimizi gömmekten men ederdi: Güneş doğmaya başladığında yükselinceye kadar, güneş göğün tam ortasında olduğunda (batıya) eğilinceye kadar ve güneş batmaya yöneldiği vakit batıncaya kadar![21].

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللهِ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ
أَخْبَرَنِي عَطَاءُ بْنُ يَزِيدَ الْجُنْدَعِيُّ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ يَقُولُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ - صلى
الله عليه وسلم - يَقُولُ « لاَ صَلاَةَ بَعْدَ الصُّبْحِ حَتَّى تَرْتَفِعَ الشَّمْسُ ، وَلاَ صَلاَةَ بَعْدَ الْعَصْرِ
حَتَّى تَغِيبَ الشَّمْسُ » .

Sabah namazından sonra güneş yükselinceye kadar namaz kılınmaz. İkindi namazından sonra güneş batıncaya kadar namaz kılınmaz![22].

Bu hadisler günün bazı vakitlerinde namaz kılınamayacağını göstermektedir.

حَدَّثَنَا هَدَّابُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللهِ -صلى
الله عليه وسلم- قَالَ « مَنْ نَسِيَ صَلاَةً فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا لاَ كَفَّارَةَ لَهَا إِلاَّ ذَلِكَ ». قَالَ قَتَادَةُ
وَأَقِمِ الصَّلاَةَ لِذِكْرِى.

Bize Katâde, Enes b. Mâlik'den rivayet etti ki, Resûlullah –sallellahu aleyhi ve sellem- şöyle buyurmuş: "Kim bir namazı kılmayı unutursa onu hatırladığında kılsın. Bunun için başka hiçbir keffaret yoktur!". Katâde dedi ki; "(Yüce Allah da şöyle buyurur): Benim (namazımı) hatırlandığında dosdoğru kıl!"[23].

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْلَمَةَ بْنِ قَعْنَبٍ وَقُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالاَ حَدَّثَنَا مَالِكٌ ح وَحَدَّثَنَا يَحْيَى
بْنُ يَحْيَى قَالَ قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ الزُّرَقِيِّ
عَنْ أَبِي قَتَادَةَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ « إِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمُ الْمَسْجِدَ فَلْيَرْكَعْ
رَكْعَتَيْنِ قَبْلَ أَنْ يَجْلِسَ ».

"Sizden biri camiye girdiğinde, oturmadan önce iki rekât namaz kılsın!"[24].

---

21 Müslim, "Musâfirîn", 293 (1/568).
22 el-Buhârî, "Mevâkît", 31(1/145).
23 Müslim, "Mesâcid", 316(1/477).
24 Müslim, "Musâfirîn", 69(1/495).

Bu hadislerden ise bazı namazların günün her vaktinde kılınabileceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu hadislerle öncekiler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Bazı alimler önceki hadislerin genel hüküm ifade ettiğini, sonrakilerin onları *tahsîs* ettiğini, diğer bir ifadeyle onlara bazı istisnalar getirdiğini söyleyerek onları uzlaştırmaya çalışmışlardır.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ أَنْبَأَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ - يَعْنِي ابْنَ جَعْفَرٍ - حَدَّثَنَا صَالِحٌ - يَعْنِي ابْنَ أَبِي عَرِيبٍ - عَنْ كَثِيرِ بْنِ مُرَّةَ عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ قَالَ لَنَا مُعَاذٌ فِي مَرَضِهِ قَدْ سَمِعْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- شَيْئاً كُنْتُ أَكْتُمُكُمُوهُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ « مَنْ كَانَ آخِرُ كَلاَمِهِ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ ».

"Son sözü, Allah'tan başka tanrı yoktur, diyen kimseye cennet vacip olur!"[25].

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ عَنْ سَلَمَةَ بْنِ نُعَيْمٍ قَالَ وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ الرَّسُولِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- « مَنْ لَقِيَ اللَّهَ لاَ يُشْرِكُ بِهِ شَيْئاً دَخَلَ الْجَنَّةَ وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ ».

"Allah'ın huzuruna, kendisine hiçbir şeyi ortak koşmaksızın varan cennete girecektir, zina etmiş, hırsızlık yapmış olsa da..."[26].

حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ هَمَّامٍ قَالَ كُنَّا مَعَ حُذَيْفَةَ فَقِيلَ لَهُ إِنَّ رَجُلاً يَرْفَعُ الْحَدِيثَ إِلَى عُثْمَانَ . فَقَالَ حُذَيْفَةُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ « لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَتَّاتٌ » .

"Söz taşıyan kimse (koğucu) cennete girmeyecektir!"[27].

Bu ve benzeri hadisler, söz konusu günahları işleyenler cezalarını çekmeden, başta cennete giremeyeceklerdir, şeklinde; önceki hadisler ise, Allah'a ortak koşmadan ölen kimse, hangi günahı işlemiş olursa olsun, cezasını çektikten sonra sonunda cennete girecektir, şeklinde yorumlanmışlardır.

25 Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 5/233.
26 Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 4/260.
27 el-Buhârî, "Edeb", 50(7/86); Müslim, "Îmân", 169(1/101).

حَدَّثَنِى مُحَمَّدُ بْنُ عُثْمَانَ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلاَلٍ حَدَّثَنِى شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِى نَمِرٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ اللَّهَ قَالَ مَنْ عَادَى لِى وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ ، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَىَّ عَبْدِى بِشَىْءٍ أَحَبَّ إِلَىَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ ، وَمَا يَزَالُ عَبْدِى يَتَقَرَّبُ إِلَىَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِى يَسْمَعُ بِهِ ، وَبَصَرَهُ الَّذِى يُبْصِرُ بِهِ ، وَيَدَهُ الَّتِى يَبْطُشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِى يَمْشِى بِهَا ، وَإِنْ سَأَلَنِى لأُعْطِيَنَّهُ ، وَلَئِنِ اسْتَعَاذَنِى لأُعِيذَنَّهُ ، وَمَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَىْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدُّدِى عَنْ نَفْسِ الْمُؤْمِنِ ، يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ » .

"Resûlullah -sallellahu aleyhi ve sellem- şöyle buyurdu: Hakikaten Allah buyurdu ki; Kim bir dostuma düşmanlık ederse ona harp ilân ederim. Kulum bana, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli hiçbir şeyle yaklaşmamıştır. Kulum bana nafilelerle yaklaşmaya devam eder, nihayet onu severim. Onu sevince, kendisiyle işittiği kulağı, kendisiyle gördüğü gözü, kendisiyle kavradığı elleri, kendisiyle yürüdüğü ayağı olurum. Şayet benden bir istekte bulunursa ona muhakkak veririm. Bana sığınırsa onu muhakkak korurum. Yapacağım hiçbir şeyde, ölümü istemeyen müminin -ki ben de onun kederini istemem- canını (alma) konusundaki tereddüdüm gibi tereddüt etmedim"[62].

Bu hadisten ilk bakışta Yüce Allah'ın kulun içine hulûl ettiği gibi bir mana çıkarıp onu bu açıdan tenkid etmek isabetli olmamalıdır. Bunun yerine onu şu âyetle birlikte anlamaya çalışmak gerekir:

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى

"Onları siz öldürmediniz fakat Allah öldürdü. Attığında da sen atmamıştın, fakat Allah atmıştı!"[63].

Burada şunu da eklemek gerekir: Bazan zahiren Kur'an-ı Kerîm'le çelişir görülen ve tenkit edilip reddedilmek istenen bir hadisin özel bir durumu, bir açıklaması olabilir. Sözgelimi Hz.Âişe; "Zina çocuğu üçün (yani anne, baba

62 el-Buhârî, "Rikâk", 38(7/190).
63 Enfal sûresi, 17.

olsa idi, şüphesiz Cehmiyye, böyle bir perdeye lüzum görmez, reddi gereken nassı büyük bir cesaretle reddederdi. Nitekim dinin kaynağı olmak bakımından Kur'ân-ı Kerîm'in yanında yer alan hadîsler hakkına Cehmiyye, tevîl perdesine lüzum hissetmemiş, onları, uydurulduklan iddiasıyla reddetmiştir.

Mutezile'nin hadîs ve hadîsçiler karşısındaki mevkiinden bahseden Ahmed Emin şöyle demektedir: Bu mezhebin akla tanımış olduğu tam hâkimiyetten neş'et eden bir yanı da, prensiplerini vaz edip onlara gerçek bir imanla bağlandıktan sonra, bu prensiplere aykırı düşen âyetleri tevîl, hadîsleri ise inkâr etmeleri ve bunları büyük bir cür'et ve sarahatle yapmalarıdır. Bu sebeple, onların hadîs karşısındaki mevkileri, çok defa, onun sıhhatinden şüphe, bazan da inkâr edenlerin mevkileridir. Çünkü bunlar, akıl üzerinde hadîsin değil, hadis üzerinde aklın hükmünü kabul ederler.[293] Meşhur Mutezile imamlarından en-Nazzâm'ı anlatırken de el-Câhız'dan naklen şöyle der: Eğer (en-Nazzâm'ın) aklı, hadîsle rivayet olunan hakikati kabul etmezse, hadîsi garîb bir şiddetle inkâr eder. Meselâ kedilerin medhi, köpeklerin de zemmi hakkında ve birincisini ikincisine tafdîl eden bir çok hadîs nakledilmiştir. İslâm'da kedi sevilir; artığı temizdir. Köpek ise mekruhtur; artığı da pistir. Bununla beraber en-Nazzâm aklına dayanır, hadîsçilere hitap ederek şöyle der: "Kediyi köpeğe tercih edip Peygamber'den köpeğin öldürülmesi, kedilerin ise bakılıp terbiye edilmesiyle ilgili hadîsler rivayet ettiniz. Bununla beraber, kedinin bütün faydası fareleri yemesinden ibaret. Halbuki o, sesi ve güzelliği için beslediğiniz çeşitli kuşlarınızı da yer. Evinizdeki zararlarından dolayı affınıza mazhar olsa bile komşunuzun evindeki zararlarından dolayı onu affedemezsiniz. Bunlara ilâveten kedi, akrep yılan, çeşitli pis böcek ve haşaratla birçok zehirli şeyleri yediği halde siz kalkıp kedinin artığı temiz, köpeğinki ise pis diyorsunuz. Köpeğin faydaları sayılamayacak kadar çok olduğu halde bununla yetinmeyip söylediklerinizi Peygamber'inize izafe ediyorsunuz." Bu şiddetli ve açık cür'eti görüyorsunuz. Bunları nakleden el- Câhız bile, en-Nazzâm'ı medhederken kendini tutamayarak "Allah en-Nazzâm'a ve onun görüşünde olanlara rahmet etmez." demek

[293] Bkz. Duha'l-İslâm, III. 85.

zorunda kalmıştır...[294]

Ahmed Emîn'den naklen zikrettiğimiz bu haberde görüldüğü gibi, Mutezile imamı en-Nazzâm'ın aklı, kedi ile köpeği mukayese ettikten sonra, köpeğin faydalarının kedininkilerden daha çok olduğu neticesine vararak, Hazreti Peygamber'den gelen kedinin medhi ile ilgili rivayetleri reddetmiş, sonra da dinin bu konuda vazettiği hükmü bâtıl saymıştır. Bu bakımdan en-Nazzâm'ın aklı ile, "kader"i reddeden ve reddettiği için kaderle ilgili hadîsleri de merdûd sayan mutezilî 'Amr İbn 'Ubeyd'in aklı arasında hiç bir fark görülmemektedir. 'Amr İbn 'Ubeyd, yirmiye yakın sahabî tarafından Hazreti Peygamber'den rivayet edilen "Bir kimse anasının karnında kırk gün kaldıktan sonra kan pıhtısı haline gelir..."[295] hadîsi hakkında şu iddiayı ileri sürmüştür: "Eğer bu hadîsi el-A'meş naklederken işitseydim ona yalancı olduğunu söylerdim. İbn Vehb naklederken işitseydim cevap vermezdim. 'Abdullah İbn Mes'üd naklederken işitseydim kabul etmezdim. Peygamber söylerken işitseydim reddederdim. Allah böyle söyleseydi O'na da derdim ki: Sen bu esas üzere bizden mîsak almadın."[296]

Kaderin reddi ile ilgili olan bu söz, her ne kadar 'Amr İbn 'Ubeyd'in sözü ise de, bu sözle ortaya konmak istenen görüş, aslında bütün Kaderiyye'nin veya bütün Mutezile'nin görüşüdür; çünkü Kaderiyye olsun Mutezile olsun kaderi reddetmek hususunda hemfikirdirler ve esasen Mutezile, kaderi reddettiği için Kaderiyye ismiyle de şöhret kazanmıştır. Yukarıda nakletti-

---

294 Aynı eser, III. 1116 – 117.

295 Hadîsin tamamı şöyledir: Bir kimse anasının karnında 40 gün kaldıktan sonra kan pıhtısı haline gelir; sonra et ve kemik teşekkül eder. Bundan sonra Allah ana rahmine bir melek gönderir. Bu meleğe şu dört emir verilmiştir: Doğacak olan insanın rızkı, eceli, asî veya muti olacağı. Allah'a kasem ederim ki, içinizden biri, veya bir kimse, Cehennem ehlinin işini işler; öyle ki, Cehennem'e girmesine bir kulaçlık bir mesafe kalır; fakat kitap (kader) öne geçer ve o kimse Cennet ehline yaraşır bir iş işleyerek Cennet'e girer. Bir başkası Cennet ehlinin işini işler; Cennete girmesine bir iki kulaçlık mesafe kalır; fakat kitap öne geçer ve o kimse, Cehennem ehline yaraşır bir iş işleyerek Cehenneme girer." Bu hadîs el-Buhârî (el - Câmi'u' s-Sahîh, VII. 210) ve Müslim (el-Câmi'u'ş-ŞaljHı IV. 2038) tarafından nakledildiği gibi, en-Nesâ'i, Ebû Dâvüd, et-Tirmizi ve İbn Mâce'nin Sünenleri'nde de yer almıştır.

296 'Amr İbn 'Ubeyd'in bu sözü için bkz. el-Hatib el-Bağdâdî, Târihu Bağdâd, XII.

ğimiz haber dahî Mutezile'nin, akla aykırı olduğu gerekçesiyle kaderi reddederken, aslında onu isbat etmiş olan âyet ve hadîsleri de nasıl reddetmiş olduğunu açıkça göstermektedir. Fakat böyle akılların, bazen, dini de külliyyen reddettikleri gözönünde bulundurulursa, dinî meselelerde akılla takviye edilmiş sahih imanın gerçek bir ölçü olabileceğini kabul etmekten başka çare görülmemektedir.

âyetleridir. Bunlardan biri وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ "Bilmediğin şeyin peşine düşme."[199], diğeri de إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا "Zan, haktan hiç bir şey ifade etmez."[200] âyetidir.

Haber'i âhâd, râvîlerinin daima hata ve unutkanlıklara maruz bulunmaları sebebiyle ilim ifade etmezler; insana verdikleri bilgi zannîdir; zan ise hiç bir şey ifade etmez. Katiyyet ifade etmeyen şeylerin peşine düşmek Kur'ân'a aykırıdır.

Diğer delilleri de Ebû Bekr'in ceddenin mirası hakkında El-Muğire İbn Şu'be'nin haberini işittiği zaman, bu haberi Hz. Peygamber'den, başka kimsenin de rivayet edip etmediğini araştırması ve Muhammed İbn Mesleme'nin de şahadetinden sonra onu kabul etmesidir. Aynı şekilde Ömer İbnu'l-Hattâb, Ebû Musa'nın izin hakkındaki hadîsini Ebû Saîd'in şahadetinden sonra kabul etmiştir.[201]

Her ne kadar bazı hallerde sahabe, işittikleri bir haberi tespit etmek ve mutmain olmak için başka şahitler de aramışlar ve ikinci bir râvinin, aynı haberi rivayetiyle kabul etmişlerdir; fakat bunun, onlar tarafından haberi âhâdın kabul edilmediğine bir delil olmayacağı aşikârdır. Çünkü haber, ikinci bir râvinin şahadetiyle yine de haber'i âhâd olmaktan çıkmamıştır.

Bize öyle geliyor ki müslüman topluluk içerisinde Hz. Peygambe'rin hadîslerini ilk defa reddetmek yolunu tutan Mutezile kelâmcılarının elinde, onları haklı gösterecek her hangi bir delil yoktur. Delil olarak zikredilen hususlar şüphesiz meselenin zahirî tarafını teşkil etmektedir ve asıl gaye, yabancı kaynaklara dayanan mezhep görüşlerini korumaktır. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bu görüşler, Peygamber'den rivayet edilen hadîslere aykırıdır. Zühd ve takva bakımından zayıf olan, ekserisi mevâlîden olmakla beraber[202], felsefe ile meşguliyetleri sebebiyle

---

199 İsra sûresi, 17 / 36.
200 Necm sûresi, 53 / 28.
201 Bkz. El-Âmidî, El-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm, II. 94-95.
202 El-Bağdadî, bu hususa Amr İbn Ubeyd ve Ebu'l-Huzeyl el-Allâf'ın tercemelerinde işaret eder; Bkz. El-Fark Beyne'l-Fırak, s. 72, 73.

halîfelerin tertipledikleri cidal ve münazaralarda yüksek mevkiler kazanan, içki meclislerinde bulunan ve dolayısıyla zamanın aristokrak ve ilerici sınıfını teşkil eden bu kelâmcılar, felsefî görüşlerini korumak maksadıyla, onlara aykırı düşen Peygamber'in hadislerini reddetmekten başka bir şey yapamazlardı. Eğer haberi âhâdı gerçekten âhâd olduğu için reddetmiş olsalardı, manâ yönünden tevatür derecesine yükselmiş pek çok haberi reddetmemeleri gerekirdi. Allah'ın sıfatları meselesinde, ru'yet meselesinde, Peygamber'in şefaati meselesinde ve kaderle ilgili meselelerde Hz. Peygamber'den pek çok hadîs rivayet edilmiş ve bu hadisler sahîh kitaplarda yer almıştır. Her ne kadar bu hadîsler tevatür derecesine yükselmemiş ise de yalnız bir mevzuda muhtelif sahabîlerden gelen çeşitli hadîslerle o mevzu tevatür derecesine yükselmiştir. Meselâ kader meselesinde, Ömer İbnu'l-Hattâb, Abdullah İbn Amr, Abdullah İbn Ömer, Ebû Hüreyre, Mu'âviye İbn Ebî Sufyân, Abdullah İbn Mes'ûd, Alî İbn Ebî Tâlib, Ümmü'l-Mu'minin Âişe ve daha bir çok sahabe tarafından çeşitli hadîsler rivayet edilmiştir. Bunların hepsi haberi âhâdtandır; fakat hepsinde müşterek olan ve tevatür derecesine yükselen bir husus vardır ki bu, kaderin isbatıdır. Hz. Peygamber, çeşitli sözleriyle kaderi isbat etmiş ve müslümanların kadere inanmaları gerektiğini açıklamıştır. Ondan kaderi reddeden her hangi bir haberin nakledilmemiş olması da onu isbat ve teyid eden ayrı bir delildir. Bununla beraber, Mutezile kelâmcıları, eski Yunan felsefesinden aldıkları insanın fiil ve hareketlerindeki mutlak hürriyeti görüşünü bu hadîsler karşısında korumak lüzumunu duymuşlar ve onları, başta sahabe olmak üzere bütün râvilerini itham ile inkâr etmişlerdir. Burada, meşhur Mutezile imamlarından Amr İbn Ubeyd'in bu konudaki bir sözünü naklederek yazımıza son vereceğiz.

Abdullah İbn Mes'ûd, Enes İbn Mâlik ve diğer on bir sahabe[203] Hz. Peygamber'den kaderle ilgili olarak şu hadisi rivayet etmişlerdir: "Bir kimse anasının karnında 40 gün kaldıktan sonra kan pıhtısı haline gelir; sonra et ve kemik teşekkül eder. Bundan sonra Allah, ana rahmine bir melek gönderir; bu meleğe şu dört emir verilmiştir: Doğacak olan insanın rızkı; eceli; âsî veya mutî

[203] Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahihi'l-Buhârî, XI. 384.

olacağı. Allah'a kasem ederim ki içinizden biri veya bir kimse, cehennem ehlinin işini işler; öyle ki cehenneme girmesine bir kulaçlık bir mesafe kalır; fakat kitap (burada alın yazısı veya kader anlaşılır) öne geçer ve o kimse, cennet ehline yaraşır bir iş işleyerek cennete girer. Bir başkası cennet ehlinin işini işler; cennete girmesine bir iki kulaçlık bir mesafe kalır; fakat kitap öne geçer ve o kimse, cehennem ehline yaraşır bir iş işleyerek cehenneme gi rer."[204]

İbn Hacer'in açıklamasına göre bu hadîsi, yalnız İbn Mes'ûd'dan, oğlu Ebû Ubeyd ve Zeyd İbn Vehb ve yalnız Zeyd İbn Vehb'ten de Seleme İbn Süheyl, Habîb İbn Hassan ve El-A'meş rivayet etmişlerdir. El-A'meş'ten rivayet edenlerin sayısı ise 40'ın üstündedir.[205] Bu isnadlarla hadîs, her ne kadar mutevatir derecesine çıkmamışsa da önce 13 sahabî tarafından Hz. Peygamber'den, daha sonra da 40'tan fazla râvî tarafından yalnız El-A'meş'ten rivayet edilmek suretiyle şöhrete ulaşmıştır. Şimdi, hadîs hakkında bu kısa bilgiyi verdikten sonra, sözümüzün başında işaret ettiğimiz Mutezilî Amr İbn Ubeyd'in, kaderi isbat eden bu hadîsle ilgili görüşünü zikredebiliriz. Amr der ki: "Eğer bu hadîsi, A'meş söylerken işitse idim ona yalancı olduğunu söylerdim. Zeyd İbn Vehb söylerken işitse idim cevap vermezdim. Abdullah İbn Mes'ûd söylerken işitse idim kabul etmezdim. Peygamber söylerken işitse idim reddederdim. Allah böyle söylese idi O'na da derdim ki: Sen bu esas üzere bizden mîsak almadın."[206]

Amr İbn Ubeyd, bunları muhakkak ki söylerdi; çünkü o, bir Mutezilî idi ve âhâd haberleri değil, aslında kaderi kabul etmiyordu.

---

[204] Mezkûr hadîs hakkında Bkz. Sahihi'l-Buhârî, (Kitâbu'l-Kader) VII. 210. Sahîhu Müslim, (Kitâbu'l-Kader) IV. 2038. Hadîs, ayrıca En-Nesâ'î, Ebû Dâvûd, Et-Tirmizî ve İbn Mâce tarafından da nakledilmiştir.

[205] Bkz. İbn Hacer, Fethu'l-Bâri, XI. 384.

[206] Bkz. El-Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, XII. 172.

البخـــاري

محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة البخاري

(١٩٤-٢٥٦هـ/٨١٠-٨٧٠م)

مولده: بخارى، موقعها حالياً: أوزبكستان. وفاته: خرتنك (من قرى سمرقند).

حبر الإسلام، والحافظ لحديث رسول الله ﷺ، صاحب (الجامع الصحيح) المعروف بصحيح البخاري، و(التاريخ)، و(الضعفاء) في رجال الحديث.. قام برحلته الطويلة سنة ٢١٠هـ في طلب الحديث، فزار خراسان والعراق ومصر والشام، وسمع من نحو ألف شيخ، وجمع نحو ست مئة ألف حديث، اختار منها في صحيحه ما وثق برواته، في صحيحه ٧٥٦٢ حديثاً، نحو ٤٠٠٠ دون المكرر.

(الأعلام ٦/٣٤)

٢٥- باب تحريضِ النبيِّ ﷺ وفدَ عبدِ القيسِ على أن يحفَظُوا الإيمانَ والعلمَ ويُخبِرُوا مَن وراءَهم

وقال مالكُ بنُ الحُوَيرِث: قال لنا النبيُّ ﷺ: «ارجِعُوا إلى أهليكم فعَلِّمُوهُم»(٢).

٨٧- حدَّثنا محمَّدُ بنُ بشَّارٍ، قال: حدَّثنا غُندَرٌ، قال: حدَّثنا شُعْبَةُ، عن أبي جَمْرَةَ قال: كنتُ أُترجِمُ بينَ ابنِ عبَّاسٍ وبينَ النّاس، فقال: إنَّ وَفْدَ عبدِ القيسِ أتَوُا النبيَّ ﷺ فقال: «مَنِ الوَفْدُ - أو مَنِ القومُ -؟» قالوا: رَبِيعةُ، فقال: «مَرْحَباً بالقومِ - أو بالوَفْدِ - غيرَ خَزَايا ولا نَدامَى» قالوا: إنّا نَأْتيكَ مِن شُقّةٍ بعيدةٍ وبينَنا وبينَكَ هذا الحيُّ مِن كُفّار مُضَرَ، ولا نستطيعُ أنْ نَأْتيكَ إلّا في شَهرٍ حَرامٍ، فمُرْنا بأمرٍ نُخْبِرُ به مَن وَراءَنا نَدخُلُ به الجنَّةَ، فأمَرَهُم بأربَعٍ ونَهاهُم عن أربَعٍ: أمَرَهُم بالإيمانِ بالله عزَّ وجلَّ وحدَه، قال: «هل تدرونَ ما الإيمانُ بالله وحدَه؟» قالوا: اللهُ ورسولُه أعلَمُ، قال: «شهادةُ أنْ لا إلهَ إلا اللهُ، وأنَّ محمَّداً رسولُ الله، وإقامُ الصلاةِ، وإيتاءُ الزَّكاةِ، وصومُ رمضانَ، وتُعْطُوا

---

(١) أخرجه أحمد (٢٦٩٢٥)، ومسلم (٩٠٥) (١١) و(١٢) من طريقين عن هشام بن عروة، بهذا الإسناد.
وانظر أطرافه في (١٨٤، ٩٢٢، ١٠٥٣، ١٠٦١، ١٢٣٥، ١٣٧٣، ٧٢٨٧).
قوله: «الغَشْي» أي: شيء من الإغماء، والمراد به هنا الحالة القريبة منه، فأطلقتْه مجازاً.

(٢) وصله البخاري في (٦٢٨).

الخُمُسَ منَ المَغْنَمِ»، ونَهاهُم عن الدُّبّاءِ والحَنتَمِ والمزفَّتِ - قال شُعْبةُ: ربَّما قال: النَّقِيرِ، وربَّما قال: المُقيَّرِ - قال: «احفَظُوه وأخبِرُوه مَن وَراءَكُم»(١).

---

(١) انظر طرفه في (٥٣).

Resim 3: *el-Câmiu's-sahîh*'ten, kitabın başlıca özelliklerini ihtiva eden bir örnek

1 rakamıyla zikredilen kısımda Allah Resûlü'nün Abdülkays heyetine imanı ve ilmi korumalarını ve bunları kavimlerine haber vermelerini teşvik etmesi bâb başlığı olarak tercih edilmiştir.[441] Kitabü'l-ilim'de zikredilen bu hadisin bâb başlığıyla ilgisi (mutabakatı) konuşmanın sonunda Resûlullah'ın "Bu söylediklerimi ezberleyin ve geride kalanlara (kavminize) haber verin." kısmıdır. Dolayısıyla bâb başlığı ile hadisin alıntılanan lafızları arasındaki ilgi açıktır.

2 numarayla gösterilen kısımda ise Buhârî'nin bir hadisi konusuna göre eserinin farklı yerlerinde zikretmesinin bir örneği görülmektedir. *Sahîh*'ın muhakkıkı Şuayb Arnavut'un işaret ettiği üzere müellif bu hadisi "Kitabü'l-Îmân"da "Humus'u ödemek imandandır." bâbı altında kaydetmiştir.[442] Çünkü hadiste Resûlullah'ın imanla ilişkilendirdiği konular arasında ganimetin beşte birini vermek de bulunmaktadır. Neticede bu hadis ilim ve iman konularını ilgilendirdiği için müellif onu her iki yerde de zikretmiştir. Aslında yukarıda zikredilenlerin dışında Abdülkays heyetinin gelişi ve Allah Resûlü'yle konuşmaları birçok konuyu içerdiği için Buhârî onu daha farklı bölümlerde rivayet etmiştir. Bu hadis, "Mevâkîtu's-salât", "Zekât", "Humus", "Menâkıb", "Meğâzî", "Edeb", "Temennî" ve "Tevhîd" bölümlerinde bulunur.[443] Ancak bu nakillerin çoğunda Resûlullah'ın hadisin sonunda buyurduğu "Bu söylediklerimi ezberleyin ve geride kalanlara (kavminize) haber verin" kısmı yer almaz.[444] Çünkü Buhârî hadisi ilgili yerdeki bâb başlığını ilgilendirdiği kadarıyla kaydetmiş, söz konusu kısmı dışarıda bırakmıştır. Buna taktî' uygulaması denmektedir.

3 rakamıyla ise Buhârî'nin ta'lîk uygulaması görülmektedir. Bu tarikte müellif hadisin isnadını bütünüyle zikretmeyerek doğrudan sahâbî râvisi Mâlik b. Huveyris'in Allah Resûlü'nden naklettiği kısmı kaydetmiştir. Ancak eserin muhakkıkının da 2 numaralı dipnotta gösterdiği gibi Buhârî aynı hadisi *Sahîh*'inin başka bir yerinde muttasıl tarikiyle kaydetmiştir. Başka deyişle Buhârî'nin burada hadisi muallak olarak zikretmesi, isnadı bilmediğinden değil farklı bir nedenden kaynaklanmıştır.

e. el-Câmiu's-sahîh'teki Hadislerin Sayısı

el-Câmiu's-sahîh'in kaç bölüm (kitâb) ve bâbdan oluştuğu konusunda farklı sayımlar yapılmıştır. Kitap sayısı olarak genelde 100 civarı rakamlar zikredilirken bâb sayısı olarak çoğunlukla 3.700 ile 3.900 arası sayılar verilmektedir. Bunlar arasında Fuâd Abdülbâkî, bölüm sayısını 97, bâb sayısını ise 3889 olarak zikretmektedir.[445] *el-Câmiu's-sahîh*'in hadisleri birçok muhaddis tarafından tekrarlarıyla ve tekrarsız olarak sayılmıştır. Ancak ilim adamlarının verdikleri rakamlar birbirinden nispeten

441 Buhârî, "İlim", 25.
442 Buhârî, "Îmân", 38.
443 Sırasıyla bk. Buhârî, "Mevâkîtu's-salât", 1; "Zekât", 1; "Humus", 2; "Menâkıb", 4; "Meğâzî", 65; "Edeb", 98; "Temennî", 14; "Tevhîd", 56.
444 Buhârî, "Îmân", 38.
445 M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-sahîh", *DİA*, VII, 115.

bu satırlardan temrîz sigalarıyla gelenlerin tamamının zayıf sayılacağı anlamı çıkarılmamalıdır.[436] Nitekim bazı hadislerin temrîz sığasıyla nakledilmesine rağmen sahih isnada sahip olduğu görülmektedir. Hatta Buhârî'nin bu sigasıyla naklettiği bazı muallak hadisleri bizzat *Sahîh*'inde muttasıl isnadla kaydettiği tespit edilmiştir.[437] Ayrıca cezm sigasıyla naklettiği muallak rivayetlerin sahih olduğu görüşü de genel kurala göredir. Yoksa cezm sigasıyla kaydedilen birkaç hadisin zayıf olduğu tespit edilmiştir.[438]

Öte yandan Buhârî'nin, *Sahîh*'in asıl metninde muttasıl olarak zikretmediği muallak hadislerinin *Sahîh*'ine dahil edilmediği bilinmelidir. Nitekim kendisi de eserinin ismini "Müsned" koymak sûretiyle bu tür rivayetleri söz konusu kitabına dahil etmediğine işaret etmiştir.[439] Öte yandan *el-Câmiu's-sahîh*'e bazı eleştiriler yönelten Dârekutnî'nin de başka bir vesileyle muttasıl olarak nakledilmemiş muallak hadisleri tenkit etmemesi erken dönemlerden itibaren bu tür rivayetlerin *Sahîh*'e dahil edilmediğini göstermektedir.[440] Ayrıca rical kaynaklarında temel kaynaklar için kullanılan rumuzlarda Buhârî'nin *Sahîh*'i için (خ) harfi kullanılırken muallak rivayetleri için (خت) harflerinin kullanılması bu iki kısmın aynı sayılmadığına işaret etmektedir.

Aşağıdaki alıntıda Buhârî'nin *Sahîh*'inde muallak rivayetler de dahil eserin önemli özellikleri bir örnek üzerinde gösterilmiştir.

Suyûtî, *Tedrîb*, I, 117; Sehavî, *Fethü'l-muğîs*, I, 53; İbn Hacer, *Tağlîkü't-Ta'lîk*, I, 286 –Muhakkik Saîd Abdurrahman Mûsâ'nın incelemesi-.

436 Suyûtî, *Tedrîb*, II, 441 (Muhakkık Muhammed Avvâme'nin notu). Temrîz sigasının zayıflığa delalet etmesinin mütekaddimûn âlimlerce bilinmediğine ve Buhârî ile Tirmizî'nin temriz sigasıyla kaydettikleri birçok hadisin sahih olduğuna dair bk. Suyûtî, *Tedrîb*, III, 520-521 (Muhakkık Muhammed Avvâme'nin notu).

437 Bu konu ve Buhârî'deki muallak hadislerin sayısındaki farklılıklar ve detaylar için bk. Ayşegül Toprak, *Temrîz Sîgasiyla Aktarılan Muallak Rivâyetler*, s. 23-24.

438 Konu hakkında bk. Suyûtî, *Tedrîb*, II, 433, 441-442, III, 519 (Muhakkık Muhammed Avvâme'nin notu).

439 Şerif Hâtim el-Avnî, *el-Unvânü's-sahîh*, s. 51.

440 İbn Hacer, *Hedy*, s. 346.

Hemen belirtelim ki, *Buhârî* ve *Müslim*'de *muallak* hadîs vardır. Ancak muallaklar *Müslim*'de 14 tane olmasına rağmen, *Buhârî*'de kıyaslanamayacak kadar çoktur: 1341 tâne. Ve Buhârî'de muallak hadîsler, ayrıca ele alınacak kadar ehemmiyet arzeden bir husustur. Çünkü, bu kadar muallak hadîse rağmen nasıl "*sahîh*" denebilmektedir?. Bu muallakları niçin almıştır? gibi sorular hatıra gelebilir. Açıklayalım:

BUHÂRÎ'DE MUALLAK HADÎSLER: Önce şunu belirtelim: *Buhârî*'nin *muallak hadîsleri* iki gruptur. Birinci gruba, *Buhârî*'de senedi geçen *muallak hadîsler* girer. Yani, Buhârî hadîsleri ihtiva ettiği fıkıh adedince başka yerlerde ikinci, üçüncü... kere tekrar ederken, kitabın hacmini kabartmamak için senetleri atmıştır. Şüphesiz bu çeşit *ta'lik* sıhhate zarar vermez. Hacmi hafifletmek gayesini (tahfif) güder. Bunların muallak oluşu mutlak değildir, belli bir babla kayıtlıdır.

İkinci grup muallaklara gelince, bunların Buhârî'de senedi hiç bir surette geçmez. Buhârî hazretleri bu hadîsleri kasden senetsiz bırakmıştır. Senetlerini atışının sebebi, hadîslerdeki zaa'fa dikkat çekmektir. Yani bu hadîsler kendisinin bir rivâyete "*sahîh*" demek için aradığı hâricî şartları tam taşımayan rivâyetlerdir. Sözgelimi, talebenin, hadîs aldığı hocayı görme durumu kesinlik kazanmamıştır, veya hıfzı sebebiyle tenkide mâruz kalmıştır vs. Şu halde, bu objektif olan şartlarında eksiklik varsa, ona göre hadîs zayıftır. Buhârî, o hadîsin kendi şartlarını taşımadığını, yânî, kendi açısından -hâricî şartlara göre- zayıf olduğunu okuyucuya haber vermek için senedi atmıştır.

Bu ikinci gruba giren muallaklar iki kısımdır: Bir kısmının sıhhati hususunda kanaati daha kuvvetlidir, *zann-ı gâlib*'i vardır diye ifade ediyoruz. Diğer bir kısmının sıhhati hususunda o kadar kesin kanaat sâhibi değildir, kısmen mütereddiddir. Bir başka ifâde ile birinci kısma girenler, -taşıdıkları şartlar açısından- daha sıhhatli, ikinci kısımdakiler -yine taşıdıkları şartlar açısından- sıhhatçe daha düşük rivâyetlerdir.

Herhangi bir muallak hadîsin hangi kısma girdiğini nereden bileceğiz? diye tereddüde gerek yok. Zira birinci kısma giren, yani sıhhatinden emîn olduklarını cezm sigası ile sunmuştur: Hadîs'i, "*Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)(şöyle buyurdu*", "*Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle yaptı*", "*Ebu Hüreyre rivâyet etti ki..*

(قال رسول الله ، فَعَلَ رسول الله ، روسى أبو هريرة) gibi kesinlik ifade eden tabirlerle rivâyeti sunar. Bu tabirlere *cezm sigası* denir.

İkinci kısım muallakları, yani, dış şartları açısından, sıhhati hususunda çok emîn olmadığı hadîsleri *tamrîz sigası* ile sunar. Bu sigada, kesinlik yoktur, ilk nazarda tereddüd gözükür: *"Söylendiğine...", "rivâyet edildiğine göre Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurmuştur ki...", "....yapmıştır ki..."* veya *"Bu babta Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan şu rivâyet gelmiştir: ...."* (يُذكر عن رسول الله ، روى عن رسول الله وفى الباب عن رسول الله) gibi sigalar.

Bu tabirlerle sevk edilen muallaklar, sıhhatçe daha dûn bir mertebededirler.

Hadîs münekkidleri, Buhârî'de bu mutlak şekilde *muallak* olan hadîslerin, Buhârî'nin usûl olarak kaydettiği hadîslerde aradığı sıhhat şartlarına haiz olmadığını bilerek kitabına aldığını ve bunu bildiğini göstermek için de senetlerini attığını belirtirler. Hiç biri de, *Buhârî*'yi ve hatta *Müslim*'i bu çeşit hadîsleri sebebiyle *"şartlarına uymayan hadîsi almış olmak"* la itham etmemiştir. Onların sıhhat iddiaları müsned rivâyetler içindir. Nitekim, *teşeddüdü*yle tanınan, *Dârakutnî* (v. 385/995), *Sahîheyni* tahlil ederken bazı tenkîdler yöneltse bile, onlar bu muallaklar sebebiyle değildir.

Esasen, muhaddislerin hadîs karşısındaki tavrını hakkıyla değerlendirebilmek için şu hususu bir kere daha tekrâr edelim: Hadîslerin *zayıf sahîh* oluş durumları, dış şartlara bakar, *nefsü'l-emre* (gerçek duruma) bakmaz. Çünkü gerçekten Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın onu, o şekilde söyleyip söylemediğini Allah bilir. *Levh-i Mahfuz*'a kimse nüfuz edemeyeceğine göre âlimler, zâhire göre hükmedeceklerdir. Üstelik *"sahîh"*lik ölçüsü, görüldüğü üzere, âlimden âlime az çok değişebilmektedir. Buhârî'nin *"zayıftır"* diyerek terkettiği şahsı Müslim *"sika"* diye benimsemiştir. Her ikisinin de zayıf addettiklerini, diğer dördü *"sika"* addetmişlerdir. Aynı hadîs metni, bir tarîkden gelince *"sahîh"* addedilmiştir, bir başka tarîkden gelince *"zayıf"* addedilmiştir. Sebep aynı: Hadîs hakkında verilen hüküm *"nefsü'l-emr'e"* değil, râvileri ilgilendiren dış şartlara göredir.

Şöyle bir SORU da hatıra gelebilir: İkiyüzbin sahîh hadîs bildiğini söyleyen *Buhârî*, niçin *"zayıf"* addettiği bu muallaklara yer verdi, bunlar yerine niye *müsned* rivâyet koymadı? veya: Bunları da almasaydı, niye aldı?

Bu soru bir kaç vecihten cevaplanabilir:

1- *Buhârî, kitabını tanzîm ederken fıkhî bir endişe taşımıştır. Bab başlıklarında* fukaha beyninde müsellem olan fıkhı beyan etmiş, sonra bunların âyet ve sahîh hadîsten dayanağını göstermek istemiştir. Bir babla ilgili -kendi şartlarına uyan- sahîh hadîs bulamadı ise şartlarına uymayan hadîslerden *istişhâd* ve *mütâbaat* maksadıyla almıştır, uymadığını göstermek için de tâlik etmiştir.

2- Buhârî, muallakların nüfsü'l-emir'de zayıf olduğunu söylemiyor. Binaenaleyh, muallaklar da onun nazarında fıkhen sâhîhtir, nitekim fukaha onlarla amel etmiştir, sâdece kendisinin koyduğu dış şartlar açısından zayıftır.

SAHÎHEYN DIŞINDA SAHÎH HADÎS:

Bilhassâ günümüzde hadîsle ilgili mühim bahislerden biridir. Bazı çevreler, İslâm'ın meselelerini küçümsemek, reddetmek için, "Bu mesele zâten Buhârî ve Müslim'de yok" diye târîhte eşine rastlanmayan bir delîl getiriyorlar. Mehdî inancını reddetmek isteyenlerin yaptığı gibi.

Halbuki, ehlince mâlûm olduğu üzere bu sözün ciddi bir yönü yoktur. Tarihen hiç kimse, "Sahîheyn dışında sahîh hadîs yoktur, bütün sahîhler Buhârî'de Müslim'de toplanmıştır" diye bir iddiada bulunmamıştır. Nitekim, Buhârî ikiyüzbin sahîh hadîs ve ikiyüzbin gayr-i sahîh hadîs ezberlediğini belirtmiş; ayrıca -İbnu Hacer ve Suyutî'nin de kaydettikleri üzere- el-Câmi'u's-Sahîh'ine sâdece sahîh rivâyetleri aldığını söylemekle beraber -kitabının hacmini artırmamak için- terkettiği sahîhlerin aldıklarından daha çok olduğunu dile getirmiştir.

Bu meselede Müslim de şöyle der: "Ben bu kitapta, nazarımda sahîh olan bütün hadîsleri cemetmedim, sıhhatınde icmâ edilenleri cemettim." Kevserî, bu sözde geçen icmâ'dan Müslim'in şeyhlerinin hadîsi kabul etmedeki icmalarını anlar. Şu halde Müslim'in bu itirafı da, onun nazarında sahîh olan pek çok hadîsin Sahih'inin dışında kaldığını ifâde eder.

SÜNEN-İ ERBA'A'NIN ŞARTLARI

Sünen-i Erba'a, dört sünen demektir. Bu tabirle Kütüb-i Sitte'nin Buhârî ve Müslim dışındaki kitapları kastedilir. *Sünen-i Erba'a* daha isimleriyle, Sahîheyn'den farklılık arz ederler. Bunlar da, öbür ikisi gibi, sahîh hadîsleri cemetme gayretinde olmakla birlikte, sahîh olmakta onlar kadar iddialı değildirler.

(٢٤) باب الرهن وجوازه في الحضر والسفر

١٢٤ - (١٦٠٣) حدّثنا يحيى بن يحيى وأبو بكر بن أبي شيبة ومحمد بن العلاء (واللفظ ليحيى)
(قال يحيى: أخبرنا. وقال الآخران: حدثنا أبو معاوية) عن الأعمش، عن إبراهيم، عن الأسود،
عن عائشة. قالت: اشترى رسول الله ﷺ من يهوديٍّ طعامًا بنسيئة. فأعطاه درعًا له، رهنًا.

* * *

١٢٥ - (...) حدثنا إسحق بن إبراهيم الحنظلي وعلي بن خشرم. قالا: أخبرنا عيسى بن يونس
عن الأعمش، عن إبراهيم، عن الأسود، عن عائشة. قالت: اشترى رسول الله ﷺ من يهوديٍّ طعامًا.
ورهنه درعًا من حديد.

* * *

١٢٦ - (...) حدثنا إسحق بن إبراهيم الحنظلي. أخبرنا المخزومي. حدثنا عبد الواحد بن
زياد عن الأعمش. قال: ذكرنا الرهن في السلم عند إبراهيم النخعي. فقال: حدثنا الأسود بن يزيد
عن عائشة؛ أن رسول الله ﷺ اشترى من يهوديٍّ طعامًا إلى أجل. ورهنه درعًا له من حديد.

* * *

(...) حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة. حدثنا حفص بن غياث عن الأعمش، عن إبراهيم. قال:
حدثني الأسود عن عائشة، عن النبي ﷺ، مثله. ولم يذكر: من حديد.

Resim 5: *Sahîh-i Müslim*'den, kitabın başlıca özelliklerini ihtiva eden bir örnek

1 numarayla işaretlenen kısımda Müslim, birden fazla hocası arasında Yahya b. Yahya (et-Temîmî)'nın naklettiği metni kaydettiğini belirtmektedir. Bu rivayette hadisi üç tane hocadan dinlediği için söz konusu rivayetlerde manaya etki etmeyen metin farklılıklarının olması kaçınılmazdır. Müslim tespitteki titizliği nedeniye bu gibi durumlarda metnin hangi hocasına ait olduğunu belirtmektedir.

2 numarayla işaretlenen kısımda Müslim, hocalarının hadisi hangi rivayet lafzıyla aldığını kaydetmektedir. Buna göre ilk hocası Yahya b. Yahya, kendi şeyhi Ebû Muâviye'den hadisi kıraat yani hadisin hocaya okunması suretiyle aldığı için Müslim onun "ahberenâ" dediğini özellikle belirtmiştir. İkinci ve üçüncü sıradaki hocaları Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ve Muhammed b. ʿAlâ ise hadisi şeyhleri Ebû Muâviye'den semâ yani şeyhinin hadisi bizzat okuması suretiyle aldığı için

Müslim bu durumu "Kâle'l-âherâni: haddesenâ/diğer ikisi haddesenâ dediler" kaydıyla okuyucuya aktarır.

3 numarayla işaretlenen kısımda ise Müslim'in hadislerin lafızlarını tespit etmesindeki titizlik görülmektedir. İşaretlenen kısımda Müslim söz konusu rivayetin bir önceki metinle aynı olduğunu ancak bu tarikte "min hadîd/demir den olan" ifadesinin geçmediğini kaydetmektedir. Zira bir önceki tarikte "Hz. Peygamber demir zırhını rehin vermişti" denmektedir.

4 numaralı kısımda ise Müslim'in aynı hadisin farklı tariklerinin bir arada zikretmesinin bir örneği görülmektedir. Müslim'in birinci sırada kaydettiği hadis "usûl" hadisi olarak değerlendirilirken daha sonrakiler mütâbî yani destek için zikrettiği tariklerdir. Bu tariklerin bir kısmında çeşitli lafız farklılıkları olduğu için metin tekrar zikredilmiş ancak bazılarında ise "mislehu" ve benzeri ifadelerle yetinilmiştir. Bu yüzden *Sahîh*'i tahkik eden Fuâd Abdülbâkî usûl hadisine hem bütün kitap içindeki hadis numarası (=1603) hem de bölüm içinde numarasını (=124) zikretmiş ancak sonrakilere bütün kitap içinde yeni bir rakam vermeyip sadece bölüm numarası ve (...) işaretiyle yetinmiştir. Son tarikte metin zikredilmediği için ise hiç numara verilmemiştir.[491]

5 numarada ise *Sahîh*'in hadisin tercemesi/bâb başlığı gösterilmiştir. Bu bâb başlıklarının Nevevî'ye (v.676/1277) ait olduğu yukarıda zikredilmişti.

Yukarıdaki özellikler arasında Müslim'in, hadislerin isnadlarını bir araya toplamasındaki ve rivayetlerin lafızlarına önem vermesindeki amaç, bir bâbdaki rivayetlerin birlikte görülmesini sağlamaktı. Müslim, isnadları bir arada zikretmek sûretiyle hadisin isnad veya metninde bulunan gizli kusurları açığa çıkarmaya çalışıyordu. Örneğin, Abdullah b. Ömer'den gelen bir haberde onun râvisi, diğer rivayetlerde "mevlâ İzze" iken, bir rivayette "mevlâ Urve" denmiştir. Müslim, bu rivayetleri zikrettikten sonra söz konusu yanlışlığa işaret etmiş ve ismin "mevlâ Urve" değil, "mevlâ İzze" olduğunu göstermiştir.[492]

c. Sahîh'in Bâb Başlıkları

Müslim, bâb başlıklarını özenle seçtiği anlaşılan Buhârî'nin aksine rivayetlerinin arasına bâb başlıkları koymamış, muhtemelen bu işi okuyucuya bırakmıştı. Elimizde bulunan *Sahîh*'in bâb başlıkları ise ona en güzel şerhlerden birini yazan Nevevî'ye (v.676/1277) aittir. Gerçi o zamana kadar bu eserin bâb başlıklarını

491 Müslim, "Musâkât, 124.
492 Müslim, "Talâk", 14. Bu gruba giren diğer örnekler için bkz. Tevâlibe, *el-İmâm Müslim*, s. 184 vd.

şayet bir atlama veya başkaca bir hata yapıldı ise anında düzelttirdiğini belirtir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in müdâvim kâtiplerinden *Hanzala İbnu'r-Rebî*'in "*el-Kâtib*" lâkabıyla şöhret bulması bu sâhada profesyonel mânâda adam yetiştirmeye bir diğer müşahhas örnek olmaktadır.

BİR MEKTUP ÖRNEĞİ: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in siyâsî ve içtimâî yazılarından bahsederken, yukarıda belli başlı 19 nev'e irca ettiğimiz mektupların her nev'inden birer nümûne kaydetsek bizi asıl mevzûmuzdan uzaklaştırır. Bol örnek görmek için *Muhammed Hamîdullah*'ın el-Vesâiku's-Siyâsiyye kitabına müracaat edilmesini hatırlatarak, biz burada, -mütedâvil kitaplarımıza intikal etmediği için- pek fazla bilinmeyen bir tâziye mektubunu Arabça metniyle birlikte kaydedeceğiz.

Mektup, bir oğlu ölmüş bulunan Muâz İbnu Cebel'e, onu tâziye etmek için yazılmıştır:

بسم اللّه الرحمن الرحيم

من محمدٍ رسولِ اللّه إلى معاذِ بنِ جبل: سلامٌ عليكَ فإني اَحمَدُ إليْكَ اللّهَ الذي لا إلهَ إلا هُو أمّا بعدُ: فعظّم اللّهُ لَك الاجْرَ والْهَمَك الصّبْرَ ورزَقنا وإيّاكَ الشّكر ثمّ إن أنفُسنَا واهْلِينا ومَوالينا من مواهبِ اللّهِ السّنيةِ و عوارِفِه المسْتَودعةِ، تمَتّع بها إلى أجلٍ معدودٍ وتقبضُ لوقْتٍ معلومٍ ثم افترضَ علينا الشكر إذا اعطى ، والصّبرَ إذا ابتَلى وكان ابنكَ من مواهبِ اللّهِ الهينة و عوارِفهِ المستودعة متّعكَ به في غطةٍ وسرور وقبضه منكَ بأجرٍ كثيرٍ: الصلاةُ والرحمةُ والهدىَ إن صبرْتَ واحتَسَبْتَ . فلا تَجْمَعَنّ عليْكَ يا مُعاذُ خَصْلَتَينِ إن يحبطَ جزعكَ صبرَك فتنْدمُ على ما فاتَكَ. فلَوْ قَدِمتَ على ثوابِ مُصيبتكَ قد أطعْت ربّكَ وتنجَزت موعودَه عرفْتَ أن المصية قد قصرت عنه واعلم أنّ الجزع لا يرُدّ ميتاً و يدفع حزنا فأحسن الجزاء وتنجّز الموعودَ وليذهب اسفكَ ما هو نازل بك فكأن قد.

"Bismillâhirrahmânirrahîm,

"Allah'ın elçisi Muhammed'den Muâz İbnu Cebel'e.

"Sana selâm olsun. Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a olan hamdini ifâde ederim.

"Emmâ ba'd: Allah ecrini büyük kılsın, sana sabır ilham etsin. Bize de, sana da, şükretmeyi nasîb etsin. Şurası muhakkak ki, nefislerimiz, mallarımız, ehlimiz, Allah'ın hoş mevhîbeleri ve geri almak üzere emânet bıraktığı âriyetleridir. Onlardan belli bir müddet istifâde edersin. Önceden belirlenen vakit gelince elinden alınırlar. Ayrıca şunu da bil: Allah verince şükretmemizi, alınca da sabretmemizi farz kıldı. Oğlun da Allah'ın tatlı bir mevhîbesi, geri almak üzere emânet ettiği bir âriyeti idi. Seni neş'e ve sürûr içinde bir müddet onunla nimetlendirdi. Büyük bir ecir mukaabilinde de senden geri aldı. Şöyle ki: Mükâfatını umarak sabrettiğin takdirde, Allah'ın mağfireti, rahmet ve hidâyeti seninledir.

"Öyleyse ey Muâz! Üzerinde iki sıfatı cem etme. Dövünüp yakınmaların sabrını yok ederse, kaybettiklerine pişman olursun. Sana gelen musîbetin sevabını almaya gayret edersen, Rabbine itaat etmiş olur ve buna mukaabil vaâdettiği mükâfaatın haklı tâlibi olursun. Bilirsin ki O'na musîbet ulaşmaz.

Şunu da bil ki, dövünüp yakınmalar boşadır, öleni geri getirmez, üzüntüyü defetmez. Mükâfaatının güzel olmasına çalış. Vaâdedilen ecrin tâlibi ol ki başına gelen musîbet(ten elde edeceğin ecrin tesellisi) üzüntünü kaldırsın, hiç yokmuş gibi olsun. Kaderde olan değişmez. Vesselâm".

2- OKUMA YAZMA TERDİSATINI YAYGINLAŞTIRMA TEDBİRLERİ:

Önceki bahiste yapılan açıklamalar, mü'minleri yazı öğrenmeye sevkedecek mühim bir âmili belirtmiş oldu: İlme verilen ehemmiyet. Bu bahiste de müslümanların yazı öğrenmeleri için Kur'ân ve Sünnet'te gelmiş bulunan bir kısım müşahhas tedbirleri belirtmeye çalışacağız.

Bu tedbirleri başlıca iki kısma ayırmamız mümkündür:

A. Psikolojik plândaki tedbirler,

B. Fiilî ve tatbikî plândaki tedbirler.

IX. HADİSLERLE HAYATIMIZ: Müslüman-Kul Hakkı İlişkisi

عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ

Abdullah b. Amr Hz. Peygamber'den şu hadisi nakleder: "Müslüman dilinden ve elinden diğer müslümanların zarar görmediği; Muhâcir ise Allah'ın yasakladığı şeylerden uzak duran kimsedir."[564]

İsnad bilgileri: Metinde esas alınan hadis Abdullah b. Amr'dan nakledilir. Onun yanı sıra Câbir b. Abdullah ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî de bu hadisi rivayet eden sahâbîlerdir. Her üç sahâbîden gelen rivayet sahih senedlerle aktarılmış olup temel kaynaklarda yer almaktadır.[565]

Müslümanın temel özellikleri: Bu hadis, Hz. Peygamber'in az sözle çok manalar içeren yani "cevâmiu'l-kelim" hadislerinden biridir. Resûlullah'ın (s.a.v.), şahsiyet olarak bir müslümanın nasıl olması gerektiği hususunda birçok hadisi bulunmasına rağmen bu hadiste bir kişinin diğerlerine en çok zarar verme imkânı olan dili ve eline vurgu yapılarak onlara dikkat edilmesi istenmiştir. Başka bir deyişle söz konusu hadiste bir müslümanın yapmaması gerekenler, kötü fiilin kaynağına işaret edilerek anlatılmıştır. Ayrıca mü'minlerin, kardeşlerine karşı yapmaları gereken vazifelerini güçleri miktarınca yerine getirmeleri beklenirken, kaçınması gerekenlerden mutlak anlamda uzak durması istendiği görülmektedir.

Sahip olunamayan dil ve el, şahsın ve toplumun huzurunu kaçmasına vesile olacağı gibi, kişinin Allah katındaki değerinin de alçalmasına yol açacaktır. Şöyle ki, yalan, gıybet, laf taşıma, hakaret, küfür, kalp kırma gibi hoşa gitmeyen hemen bütün eylemler, sahip olunmayan dilin işlediği kötü amellerdir. Bu kötü huyların her birinin Kur'ân ve hadislerde şiddetle yasaklanmasının temel hikmeti de onların yol açtığı geri dönülmez sonuçlarıdır. Bu yüzden, savaş, karı-koca arasını bulma gibi birkaç istisna bir yana yalanın her çeşidi yasaklanmış, gıybet etmek ise

564 Buhârî, "İmân", 4; Müslim, "İmân", 64.
565 Buhârî, "İmân", 4-5; Müslim, "İmân", 64-66.

ölü eti yemeye benzetilmiştir. Öte yandan bir müslümanın yalan söylememesi ise temel görevi sayılmaktadır. Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona hıyanet etmez, yalan söylemez ve yardımı terk etmez."[566]

Bir müslümanın elinden diğer müslümanların zarar görmemesi kavga gibi fiilî saldırılar başta olmak üzere müslümanların yaptıklarının tamamını kapsar. Başka bir deyişle, bir müslüman kendi çıkarı veya arzusu doğrultusunda başkasına zarar verecek bir harekette bulunamaz. "El" burada diğer organları da temsil etmektedir. Zira fiilî olarak verilen zararlarda elin şu veya bu şekilde katkısı bulunmaktadır. Hatta elin hiç katkısı bulunmasa bile, yine o fiili anlatırken ele izâfe edilir. Çünkü el insanın gücünü temsil etmektedir.[567]

Hicret, bir yerden başka bir yere göç etme anlamı içerse de, o, İslâm tarihinde terim olarak müşriklerin baskıları neticesinde Mekke'de yaşanmayacağını anlayan mü'minlerin Medine'ye sığınmalarıdır. Hicreti gerçekleştiren mü'minlere de muhâcir denmektedir. Fakat Resûlullah (s.a.v.), bu hadiste "Muhâcir, Allah'ın yasaklarından kaçınan kimsedir." buyurarak kelimeyi yaygın olarak bilinen manasından çıkarıp ona manevi bir anlam yüklemektedir.

Hz. Peygamber'in kavramlar üzerinde yaptığı bu tür değişiklikler, temel kaynaklarda sürekli karşılaşılan bir husustur. Örneğin bir gün Resûlullah (s.a.v.) "Güçlü kimse pehlivan demek değildir." buyurmuştu. Etrafındakiler "Peki güçlü kimse kimdir?" diye sordular. Bu soruya Allah Resûlü, "Asıl güçlü kişi, öfke anında kendisine hakim olabilendir." diye karşılık vermiştir.[568] Yine bir gün Allah Resûlü ashâbına "İflas etmiş kime denir?" diye sorunca sahâbîler, "Bize göre iflas etmiş kişi parası pulu olmayan kimsedir." diye cevap verdiler.Bununüzerine Resûlullah (s.a.v.) müflis kelimesine manevi bir anlam yükleyerek onu şu şekilde açıklamıştır: "Asıl iflas eden kişi şudur: Ümmetimden bir kişi kıyamet günü namazı, orucu zekatı ile gelir. Fakat şuna küfretmiş, buna iftira etmiş, onun malını yemiş, diğerinin kanını akıtmış, bir diğerini ise dövmüş... Bu şahıslardan birine iyiliklerinden verilir. Diğerine de iyiliklerinden verilir. Fakat o adamın borcu bitmeden önce verebileceği iyiliği tükenirse alacaklıların hataları getirilip ona atılır ve netice de adam cehenneme gider."[569]

Görüldüğü gibi her üç örnekte de Allah Resûlü, genelde somut olarak kullanılan kelimelerin manevi boyutlarını göstermiş ve söz konusu isimlendirmeye ikincisinin daha layık olduğuna işaret etmiştir.

566 Tirmizî, "Birr" 18.
567 M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Râşid Küçük, *Riyâzü's-sâlihin şerhi*, VI, 553.
568 Müslim, "Birr", 108.
569 Müslim, "Birr", 59.

İncelediğimiz hadiste de benzer bir yöntem uygulanarak asıl hicretin Allah'ın haram kıldıklarından uzaklaşmak suretiyle kötülüklerden iyiliklere hicret etmek olduğu belirtilmektedir.

Netice itibariyle metinde zikredilen hadis bir müslümanın toplum içinde İslâm'ı güzel bir şekilde yaşayıp yaşatabilmesi için başkalarının kendisinden zarar görmemesi gerektiğini temel şart olarak beyan etmektedir. Başka bir deyişle, bir müslüman kendisiyle, ailesiyle, toplumla barışık olan ve onlara zarar vermeyip aksine faydası dokunan kimsedir. Nitekim Resûllullah'ın (s.a.v.) "Müslüman ülfet edilen kimsedir. Ülfet etmeyen ve kendisiyle ülfet edilmeyende hayır yoktur." sözleri bu konuya ışık tutmaktadır.[570] Ülfet etmek ve edilmek, bir arada yaşayabilmek, geçimli insan olabilmek demektir. Bunun ilk şartı ise her şeyden önce başkalarına zarar vermemektir.

570 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 400.

"Allah'a yemin olsun ki, onun, bizim Peygamber'den duymadıklarımızı duyduğundan asla şüphe etmem. Gerçek şu ki, bizler varlıklı kimselerdik; evimiz barkımız vardı. Peygamber'e ancak sabah ya da akşamleyin gelebiliyorduk. Oysa Ebû Hureyre, hiçbir şeyi olmayan yoksul bir adamdı. Kendisi Peygamber'in misafiri olarak Suffa'da kalır ve yanından hiç ayrılmazdı."[191]

Görülüyor ki, Ebû Hureyre, arkadaşlarının çok hadis rivâyet ettiği şeklindeki eleştirilerine kendisinden son derece emin cevaplar vermiş, onlar da bu cevaplara tekrar itirazda bulunmamışlar ve onun bu konudaki üstünlüğünü ve haklılığını itiraf etmek durumunda kalmışlardır.[192]

3) Çok Hadis Rivâyetine Neden Olan Faktörler

Hiç şüphesiz, Ebû Hureyre'nin diğer sahabilere nisbetle Peygamber'den (s.a.v.) çok hadis rivâyet etmesini etkileyen önemli sebepler vardır. Bunları şöyle açıklamak mümkündür:

a) Hz.Peygamber'le sürekli birlikte olması: Daha önce de yer yer temas ettiğimiz gibi, Hz. Peygamber'in ilâhî feyzinden istifade etme ve hadislerini ezberleme konusundaki aşırı arzusu dolayısıyla onun yanından ayrılmaması (mülâzemet), Ebû Hureyre'ye hadis rivâyeti konusunda büyük bir ayrıcalık kazandırmıştır. Diğer sahabiler günlük meşguliyetleriyle uğraşırken, o, Peygamber'i takip ederek onların bulunmadığı meclislerde bulunmuş, onların duymadığı hadisleri ezberlemiş ve ilmi gizlemeyip başkalarına ulaştırma (tebliğ) görevini[193] yerine getirmiştir. Nitekim Rasûlullah'a en yakın iki sahabiden Hz. Ebû Bekr'in Mescid'e oldukça uzak bir mesafede oturduğu,[194] Ömer'in de ancak gün aşırı Mescid'e katılabildiği[195] göz önüne alındığında, Pey-

191. el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr,* VI/133; Tirmizî, Menâkıb, 47; el-Hâkim, *el-Müstedrek,* III/351; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* VIII/109.
192. Âşık, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti,* s. 128.
193. Bakara, II/159; Buhârî, Hacc, 131; Tirmizî, İlim,3.
194. Buhârî, Cenâiz, 3.
195. Buhârî, İlim, 25; İbn Hanbel, I/33.

gamber'le (s.a.v.) mülâzemetin ona ne denli bir avantaj kazandırdığını göstermektedir. Yine Ömer (r.) rivâyetleri tahkîk ederken, 'çarşı-pazarda ticaretle uğraşmanın bazı hadisleri kaçırmasına neden olduğunu' açıkça itiraf etmiştir.[196] İbn Ömer, Talha ve Ebû Eyyûb el-Ensârî gibi sahabiler de, Ebû Hureyre'nin Peygamber'le olan mülâzemetinin, ona çok hadis rivâyeti konusunda büyük bir avantaj kazandırdığını açıkça ifade etmişlerdir.[197]

b)Peygamber'in (s.a.v.) duasına mazhar olması: Bu, Ebû Hureyre'nin sürekli Peygamber'le (s.a.v.) birlikte olması dolayısıyla kazandığı bulunmaz manevî bir imkândır. Rivayete göre, Ebû Hureyre, Zeyd b. Sâbit ve bir başka sahabînin Mescid-i Nebevî'de dua ve zikirle meşgul oldukları bir esnada, Peygamber gelip yanlarına oturmuş ve dua etmelerini istemiştir. Zeyd ile diğer arkadaşının dualarına 'âmîn' dedikten sonra Ebû Hureyre'nin, "Allah'ım! Senden bu iki arkadaşımın istediklerini ve ayrıca unutulmayacak bir ilim vermeni istiyorum" şeklindeki duasına da "âmîn" diye mukabele etmiştir. Diğerlerinin, "Ey Allah'ın Elçisi! Biz de unutulmayacak ilim istiyoruz" demeleri izerine, "Devsli delikanlı sizi geçti"[198] diyerek Ebû Hureyre'nin bu konudaki arzu ve iştiyakine işaret etmiştir.

c) Hadisleri öğrenme ve ezberlemeye büyük bir hırs duyması: Ebû Hureyre, Peygamber'in (s.a.v.) "İman Yemenli, fıkıh Yemenli, hikmet Yemenlidir" sözleriyle[199] ilim ve kültür zenginliğine işaret ettiği Yemen ülkesinin kültürel havasını teneffüs etmiş, ilme ve öğrenmeye aşık bir zattır. İlme layık olduğu önem ve değeri verdiği içindir ki, yalnızca birkaç kelime öğrenebilmek amacıyla günlerini Peygamber'e (s.a.v.) hizmetle geçirmiş, dünya nimetlerinden tümüyle yüz çevirmiştir.

Hz. Peygamber de onun ilme karşı duyduğu bu iştiyâki bildiğini, "Ey Allah'ın Elçisi! Kıyamet gününde senin şefaatine en çok kim layık olacaktır?" diye sorması üzerine şöyle ifade etmiştir: "Ey Ebû Hureyre! Hadise karşı düşkünlüğünü bildiğim için senden önce hiç kim-

---

196. Buhârî, Buyû', 9.
197. Tirmizî, Menâkıb, 46; el-Hâkim, *el-Müstedrek,* III/512.
198. el-Hâkim, *el-Müstedrek,* III/508; ez-Zehebî, *Siyer,*II/600; *Târîh,* A. Muâviye/352-3; İbn Hacer, *el-İsâbe,* VII/204.
199. Buhârî, Menâkıb, 1; Meğâzî, 74; Müslim, İmân, 82, 88-90.

senin bana böyle bir hadisi sormayacağını tahmin etmiştim..."[200] Yine bir gün Hz. Peygamber, ganimet taksim ederken, onun taksimata kayıtsız kaldığını görünce ona, "Arkadaşlarının istediği gibi sen de ganimetten istemez misin" diye sormuş, o buna, "Ey Allah'ın Elçisi! Benim senden istediğim tek şey, Allah'ın sana öğrettiği ilimden bana da öğretmendir" diye karşılık vermiştir.[201]

Ebû Hureyre, ilme ve öğrenmeye o kadar büyük merakı vardı ki, her fırsatta Peygamber'e (s.a.v.) sorular sorar ve aldığı cevapları başkalarına aktarmak için muhafaza ederdi.[202] Nitekim Übeyy b. Kâ'b buna şöyle işaret etmiştir: "Ebû Hureyre Peygamber'in karşısında oldukça cesaretliydi. Bizim soramadıklarımızı hiç çekinmeden ona sorardı."[203] Ebû Saîd el-Hudrî, onun bu sayede elde ettiği ilme dikkat çekerek, "Ebû Hureyre adeta ilim dolu bir kaptı" demiştir.[204]

d) Güçlü bir hafızaya sahip olması: Bilindiği gibi Arap toplumunda yazı henüz gelişmemişken, bilgiyi muhafaza etmek amacıyla hafızaya büyük önem verilirdi. Bu nedenle Araplar, tarihte hafızası en güçlü milletlerden biri sayılmıştır.[205] Nitekim bir bedevînin, "Kalbindeki bir harf, kitabındaki on harften daha değerlidir" sözleri, onların bu özelliğine işaret etmektedir.[206]

Ebû Hureyre de, güçlü bir hafızaya sahipti. Ancak hadisleri ezberyebilmek için daha güçlü bir hafızaya sahip olmak gerektiğini bildiği için bir gün Peygamber'e (s.a.v.) hafızasından şikâyette bulunmuş; o da ona, elbisesini yere yaymasını ve konuşması bitinceye kadar öylece bırakmasını, sonra toplayıp sırtına tekrar giymesini tavsiye etmişti. Ebû Hureyre, Peygamber'in (s.a.v.) bu tavsiyesine

200. Buhârî, İlim, 33; Rikâk, 51; İbn Hanbel, II/373.
201. İbn Kesîr, *el-Bidâye,* VIII/111; İbn Hacer, *el-İsâbe,* VII/203.
202. Accâc el-Hatîb, *Ebû Hureyre,* s.150; Reşid Rızâ, *Ebû Hureyre Hakkındaki Bazı İddialar,* s. 26.
203. ez-Zehebî, *Siyer,* II/629; İbn Hacer, *el-İsâbe,* VII/202.
204. ez-Zehebî, *Siyer,* II/596.
205. Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn,* s.116; Accâc el-Hatîb, *Ebû Hureyre,* s.262; es-Sıbâî, *es-Sünne,* s.295; krş. Abdullah Aydınlı, "Hadis Rivâyetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği", *Sünnetin Dindeki Yeri,* s. 309.
206. İbn Abdilberr, *Câmi'u Beyâni'l-İlm,* s. 87.

uymuş ve o günden sonra duyduklarını bir daha unutmadığını ifade etmiştir.[207]

Ancak Ebû Hureyre'nin bütün duyduklarını mı, yoksa sadece o mecliste duyduklarını mı unutmadığı konusu tartışmalıdır. İbn Hacer, onun söz konusu meclisten sonra duyduğu hiçbir şeyi unutmadığını savunurken, buna ez-Zührî'nin rivâyet ettiği 'فوالذى بعثه بالحق ما نسيت شيئا سمعته منه' (Onu hak üzere gönderene andolsun ki, bir daha ondan duyduğum hiçbir şeyi unutmadım)[208] ifadesini delil gösterir.[209] Ebû Ca'fer et-Tahâvî (v. 321/ 933) ise, el-A'rec kanalıyla nakledilen 'فوالذى بعث محمدا (ص) بالحق ما نسيت من مقالته تلك كلمة إلي يومي هذا' (Muhammed'i hak üzere gönderene andolsun ki, bu güne kadar onun söylediği o sözlerden tek bir kelime dahi unutmadım) ifadesinin gerçeklere daha uygun olduğunu belirtmiş ve bu görüşüne Ebû Hureyre'nin unuttuğuna işaret eden bazı rivâyetleri delil olarak göstermiştir.[210]

Tahâvî'nin bu görüşünü destekleyen bir rivâyet de, Hasan b. Amr b. Ümeyye tarafından nakledilmiştir: "Hasan şöyle nakleder: Ebû Hureyre'nin yanında bir hadis arz ettim, onu bilmediğini söyledi. Ona, o hadisi kendisinden duyduğumu söyleyince: 'Eğer onu benden işitmişsen, yazdıklarımın arasında olması gerekir' dedi ve beni evine götürdü. Evinde bulunan çok sayıda hadis sahîfesi arasında onu buldu ve bana: 'Ben sana, onu ben rivâyet etmişsem, mutlaka yazdıklarımın arasında vardır demedim mi' dedi."[211]

Tahâvî'nin de belirttiği gibi, Ebû Hureyre'nin, naklettiği rivâyetlerde yanıldığı ve unuttuğu olmuştur. Peygamber'den (s.a.v.) yüzlerce hadis rivâyet etmiş birinin, sadece birkaç hadisin naklinde yanılmış veya unutmuş olması, son derece doğal karşılanması gereken bir durumdur. İnsan olduğu için onun da hata ve nisyânla ma'lûl olması mümkündür. Ancak bununla birlikte, onun fevkalâde güçlü bir hafı-

207. Buhârî, İlim, 43; Tirmizî, Menâkıb, 47; İbn Sa 'd, *et-Tabakât,* IV/ 329; İbn Hacer, *el-İsâbe,* VII/203; *Tehzîbüt-Tehzîb,* XII/265.
208. el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr,* I/136-7.
209. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* I/260.
210. et-Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr,* II/182-3.
211. İbn Abdilberr, *Câmi'u Beyâni'l-İlm,* I/74; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* I/260; Toksarı, *Hz. Ebû Hureyre,* s. 83.

zaya sahip olduğunun da gözden uzak tutulmaması gerekir. Öğrencisi Ebû Sâlih (v. 101/719) onun hakkında: "Rasûlullah'ın ashâbından hafızası en güçlü olanı Ebû Hureyre idi" demiştir.[212] İmâm-ı Şâfiî'ye (v. 204/819) göre de, "Ebû Hureyre, kendi yaşadığı dönemdeki hadis ravileri içerisinde hafızası en güçlü olanıdır."[213]

Medîne'de bazen tartıştıkları bilinen Mervân b. Hakem'in, onun hafızasını denediği nakledilir. Mervân'ın kâtibi Ebû Zuayzia'nın anlattığına göre, kendisi onun isteği üzerine Ebû Hureyre'yi çağırmış ve gelince Mervân ondan hadis rivâyet etmesini istemişti. Onun rivâyet ettiği hadisleri de perde arkasındaki kâtibine yazdırmıştı. Aradan bir yıl geçtikten sonra Mervân, Ebû Hureyre'yi tekrar çağırtmış ve rivâyet ettiği hadisleri kontrol ettirmişti. Mervân'ın kâtibi, hadislerde tek bir harfin dahi değiştirilmemiş olduğunu belirtmiştir.[214]

Ebû Hureyre, hadisleri yazmadığı için sık sık tekrar ederdi. Bu durum, doğal olarak onun hadisleri daha iyi ezberlemesini sağlamıştır.[215]

e) Hadis rivâyetini meslek edinmesi: Ebû Hureyre, uzun süren yaşamını hadis tahammul ve rivâyetine adamış, gecesini gündüzünü sırf hadisleri öğrenme ve öğretmeye hasretmiş bir şahsiyettir. Sahâbenin bir araya geldikleri cuma günlerinde, mescidin bir kenarına çekilerek hadis rivâyet eder, pek çok insan da onu can kulağıyla dinlerdi.[216] Bu aynı zamanda, onun hadiste otorite olarak kabul edildiğinin bir işaretidir. Ebû Hureyre'den menkul hadislerin böyle geniş bir kesime hitap etmesi dolayısıyladır ki, sahâbe ve tâbiûndan 800 civarında ravi ondan hadis rivâyet etmiştir.[217]

---

212. el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr,* VI/133; ez-Zehebî, *Siyer,* II/597; İbn Hacer, *el-İsâbe,*VII/202.
213. ez-Zehebî, *Siyer,* II/599; *Tezkira,* I/36; İbn Hacer, *el-İsâbe,*VII/ 202. Alimlerin onun hakkındaki tezkiyeleri için bkz. es-Sıbâî, *es-Sünne,* s.296-7; Toksarı, *Hz. Ebû Hureyre,* s.79-81.
214. el-Hâkim, *el-Müstedrek,* III/510; ez-Zehebî, *Siyer,* II/598; İbn Hacer, *el-İsâbe,* VII/202; Hemgesberg, *Abû Huraira,* s.153.
215. Accâc el-Hatîb, *Ebû Hureyre,* s.157-8.
216. İbn Sa'd, *et-Tabakât,* V/227; el-Hâkim, *el-Müstedrek,* III/512; Hemgesberg, *Abû Huraira,* s. 140.
217. ez-Zehebî, *Siyer,* II/586; *Târîh,* A.Muâviye/349; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* VIII/103; İbn Hacer, *el-İsâbe,*VII/202.

Ebû Hureyre bütün mesaisini ilme harcarken, Peygamber'e (s.a.v.) daha yakın ve onunla daha fazla sohbet etmiş olan Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali (r.) gibi seçkin sahabiler, devletin idarî yapılanması ve fütûhât işleriyle uğraşmaktan hadis rivâyetine ayıracak zaman bulamamışlardır. Buna bakarak, sahâbenin kendi aralarında belli bir işbölümü yaptıklarını söyleyebiliriz. Nitekim Ebû Hureyre gibi, Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Abdullah b. Mes'ûd vb. sahabilerin isimleri daha ziyade ilmî sahada öne çıkarken; rivâyetleri az olan Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Hâlid b. el-Velîd gibi sahabilerin askerî alanda saygınlık kazandıkları görülür.[218] Bu iş bölümü dolayısıyladır ki, Muâz b. Cebel, ilim öğrenmek isteyenlere Ebu'd-Derdâ, Selmân-ı Fârisî, İbn Mes'ûd ve Abdullah b. Selâm'ı tavsiye etmiştir. Yezîd b. Muâviye, "Ömer'den de ilim alalım mı?" diye sorduğunda: "Hayır, ona bir şey sorma; çünkü onun devlet işleriyle meşgul olmaktan sana ayıracak vakti olmaz" demiştir.[219]

f) Uzun ömürlü olması: Ebû Hureyre, Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra yaklaşık yarım asır kadar daha yaşamıştır. Onun yaşadığı bu yarım asırlık zaman diliminde, İslâmî fetihler sonrasında çeşitli kültür ve medeniyetlere ait unsurlar müslümanlar arasına sızmış ve itikadî, felsefî ve siyasî sorunlara çözüm yolları bulma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Şüphesiz insanlar bu sorunların çözümünde Kur'ân ve hadislerin hakemliğine müracaat etmişlerdir. Ancak bu konuda onlara, o dönemde hayatta olan sahabiler yol gösterip yardımcı olmuşlardır.[220]

Genç yaşlarda Peygamber'i adım adım takip etmiş olan Ebû Hureyre, İbn Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî ve Hz. Âişe gibi uzun ömürlü alim ve fakîh sahabiler, bu devirde önemli görevler üstlenmişlerdir. Hz. Peygamber'in kutsal mirasını gelecek nesillere, bu değerli şahsiyetler aktarmışlardır. Dikkat edilirse, bu isimlerin sahâbe içerisinde çok hadis rivâyetiyle tanınan şahıslar oldukları görülmektedir.

---

218. Accâc el-Hatîb, *Ebû Hureyre,* s. 263; Toksarı, *Hz. Ebû Hureyre,* s. 97.
219. el-Hâkim, *el-Müstedrek,* I/98.
220. Toksarı, *Hz. Ebû Hureyre,* s.98; sahâbenin sünnetin topluma yayılması için gösterdikleri gayret ve çabalar hakkında bkz. Ebû Zehv, *el-Hadîs,* s.100-1; Accâc el-Hatîb, *es-Sünne,* s. 163-4; Koçyiğit, *Hadis Tarihi,* s. 84-9.

İbn Sa'd da (v. 230/844) *Tabakât*'ında, sahâbeyi rivâyet ettikleri hadislerin sayısı bakımından üç gruba ayırmıştır. Birinci grupta, Peygamber'in vefatından sonra az yaşamaları nedeniyle kendilerine fazla problem arz edilemeyen ve dolayısıyla az hadis rivâyet eden Hz. Ebû Bekir, Osman (v. 35/655), Talha (v. 36/656), Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (v. 18/639), Zübeyr b. Avvâm (v. 36/656), Sa'd b. Ebî Vakkâs (v. 55/675), Abdurrahman b. Avf (v. 32/652) ve Übeyy b. Kâ'b (v. 22/642) gibi isimler yer almaktadır. İkinci grupta ise, Peygamber'den (s.a.v.) sonra uzun süre yaşayan ve pek çok meseleyle karşı karşıya kaldıkları için çok hadis rivâyet etmek zorunda kalan Enes b. Mâlik (v. 93/711), Câbir b. Abdullah (v. 78/697), Abdullah b. Ömer (v. 73/692), Ebû Sa'îd el-Hudrî (v. 74/693), Abdullah b. Abbâs (v. 68/687) ve Ebû Hureyre (v. 58/677) gibi şahıslar bulunmaktadır. Üçüncü ve son grupta ise, ya hata yapmak korkusu, ya soru sorulmaması veya ibadet, cihad ve sefer gibi meşguliyetleri dolayısıyla hiç hadis rivâyet etmemiş olanlardır.[221]

C) EBÛ HUREYRE-İSRÂİLİYÂT İLİŞKİSİ: İDDİALAR

Şerâfeddin'in görüşlerinden büyük ölçüde etkilendiği anlaşılan Ebû Reyye'nin iddiasına göre, "ashabdan Ebû Hureyre, Abâdile, Muâviye ve Enes b. Mâlik gibi bazı büyük sahabiler, Yahûdi olduğu halde Müslümanmış gibi görünen Kâ'bu'l-Ahbâr'a aldanıp ondan rivâyette bulunmuşlar ve onların ona en çok kapılanı da Ebû Hureyre olmuştur. Kâ'b, üstün dehasıyla onun saf dilliliğini kullanarak İslâm'a sokuşturmak istediği her şeyi ona telkin etmiş ve uyguladığı türlü hile ve desiselerle onu ele geçirmeyi başarmıştır." Ebû Reyye, bu iddialarını desteklemek için bazı rivâyetleri de örnek olarak göstermiştir.[222] O, eserinin "Hadislerde İsrâiliyyât" adlı bir başka bölümünde, Ömer (r.) zamanında kurulduğunu iddia ettiği gizli bir yeraltı örgütünden de söz etmektedir.[223] Hayal mahsulü bir mizanseni aratmaya-

---

221. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II/376-7.
222. Ebû Reyye, *Advâ ale's-Sünneti'l-Muhammediyye*, s. 180-3; *Şeyhu'l-Madîre Ebû Hureyre*, s. 89-103.
223. Bu iddianın eleştirisi için bkz. M. Emin Özafşar-Mehmet Görmez, "Ebû Reyye ve Kitabı Üzerine", *İslâmî Araştırmalar* (Ocak 1991), s. 68-71.

dikkate alınmış, hadis metinleri bu özellikleri taşıyıp taşımaması bakımından ölçülü bir tenkid süzgecinden geçirilmiştir.

Bir hadis metninde olması gereken özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

2.1. Kur'an-ı Kerim'e uygunluk

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Kur'an-ı Kerim'i insanlığa hem tebliğ etmiş (ulaştırmış) hem de Kur'an-ı Kerim'de yer alan esaslar doğrultusunda yaşamıştır. Onun sünneti, Kur'an-ı Kerim ayetlerinin hayata yansımış halidir. Bu nedenle Peygamberimizin herhangi bir hadisinin Kur'an-ı Kerim'e aykırı olması mümkün değildir. Bilakis hadisler, Kur'an'ı destekler, açıklar ve yorumlar.

Kur'an-ı Kerim ayetlerinden biri ile çelişen bir rivâyet hadis olamaz. Allah Teâla Peygamber Efendimizin, etrafındaki insanlara şöyle seslenmesini emretmiştir:

اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰى اِلَيَّ

"Ben sadece bana vahyedilene uyarım."[1]

Peygamber Efendimizin hayatına yön veren başlıca kaynak Kur'an-ı Kerim'dir. Bu nedenle de hadis-i şerifler Kur'an-ı Kerim ile uyum içinde olmalıdır.

Kur'an-ı Kerim ile çelişen bir rivâyet, hadis adı altında aktarılmış olsa bile, İslam alimleri bu rivâyetlerin uydurma olduğunu söylemişlerdir.

Meselâ "İçki içen lânete uğramıştır. Komşusu da lânetlidir. Onun yanında oturan da lânetlidir" sözünü değerlendirelim:

İçki içmenin haram olduğu Kur'an-ı Kerim ile belirtilmiştir. Bu nedenle yukarıdaki sözün ilk cümlesinde Kur'an-ı Kerim'e aykırı bir ifade bulunmamaktadır. Ancak içki içenin komşusu veya yanında oturan da Allah'ın rahmetinden mahrum olacak düzeyde günahkar mı olacaktır? İşte bu ifadeler Kur'an-ı Kerim'in şu ayetine açıkça aykırıdır:

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى

"Hiçbir günahkar başkasının günahını yüklenmez."[2]

Kur'an-ı Kerim, hiç kimsenin bir başkasının günahından sorumlu tutulmayacağını açıkça ifade ederken, Allah'ın Resulü'nün, içki içen birinin komşusunu günahkar olarak nitelemesi mümkün değildir. Bu nedenle bu rivâyet uydurma kabul edilmiştir.[3]

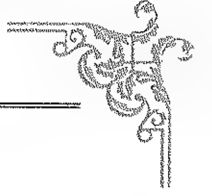
TARTIŞALIM

"Hadiste gün ışığı gibi bir pırıltı vardır ki onun hadis olduğunu derhal tanırsın veya bir rivâyette gece karanlığı gibi bir zulmetle karşılaşabilirsin, o zaman bu sözün hadis olmadığını anlar derhal terk edersin."

Bir hadis tenkitçisinin bu sözünden ne anlamalıyız? Söz konusu edilen "pırıltı" ve "karanlık" ne olabilir? Tartışalım.

1 En'âm Sûresi, 50. Ayet.
2 En'âm Sûresi, 164. Ayet.
3 M. Yaşar Kandemir, Mevzû Hadisler, s. 187.

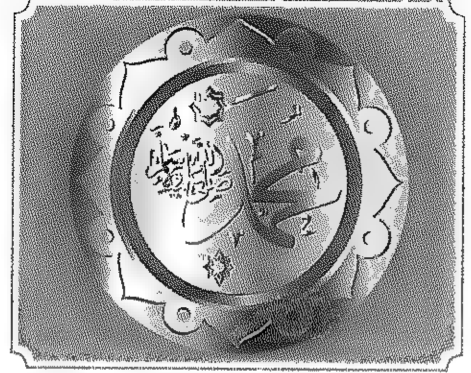

Ancak bir hadisin Kur'an-ı Kerim'e aykırı olduğunu tespit etme konusunda çok dikkatli olmak, aceleci davranmamak gereklidir. Bazen ilk bakışta, Kur'an'a aykırı gibi görünen bazı rivâyetler, doğru değerlendirilirse aslında iki kaynak arasında hiçbir çelişkinin bulunmadığı anlaşılır.

Bir örnekle açıklayalım:

Peygamber Efendimiz (s.a.v.): "Kim kıyamet günü hesaba çekilirse azaba çekilmiştir." buyurunca Hz. Aişe bir an durakladı. Aklına hemen şu ayetler geldi:

"Kimin amel defteri sağından verilirse, hesabı kolayca görülecektir."[4]

Hz. Aişe, bazı kimselerin ahiret hesabının kolay olacağını anlatan bu ayetlerle, Peygamber Efendimizin hesabı azaba benzeten hadisi arasındaki uygunluğu anlayamamıştı. Bu durumu sorunca Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

"Bu ayetlerde anlatılan, kişiye amellerinin gösterilmesidir. Ancak kim inceden inceye sorgulanırsa o azaba uğramış olur."[5]

Dikkat edilirse bu örnekte, ahirette hesaba çekilme konusuyla ilgili bir ayet ve bir hadis yer almaktadır. İlk bakışta ayet ile hadis arasındaki uygunluğu anlamak pek mümkün değildir. Ancak Peygamberimizin açıklaması ile ayet de hadis de doğru anlaşılmış, aralarındaki uyum ortaya çıkmış, söz konusu hadisin aslında, konu ile ilgili bir ayeti açıkladığı anlaşılmıştır.

Güvenilir hadis kaynaklarında sahih bir senedle aktarılan bir hadisin anlamı ve Kur'an-ı Kerim'e uygunluğu konusunda acele karar verilmemeli, konu enine boyuna dikkatle araştırılmalıdır.

TARTIŞALIM

"Onlar Kur'an'ı okuyup düşünmüyorlar mı? Eğer o Kur'an Allah'tan başkasının sözü olsaydı, onda pek çok çelişki bulurlardı." *(Nisa Suresi, 82. Ayet.)*

Kur'an ayetleri arasında hiçbir çelişki olmamasının sebebi nedir? Aynı durum hadisler için de geçerli midir? Neden?

2.2. Sahih Hadislere Uygunluk

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) vahyin aydınlığında yaşamış, hikmetli sözleri ve mükemmel davranışlarıyla bütün insanlara örnek olmuştur. O'nun sözleri ve davranışları birbiriyle uyumludur. Kendi içinde çelişen sözler söylemesi ya da söz ve davranışlarının birbirine uymaması düşünülemez.

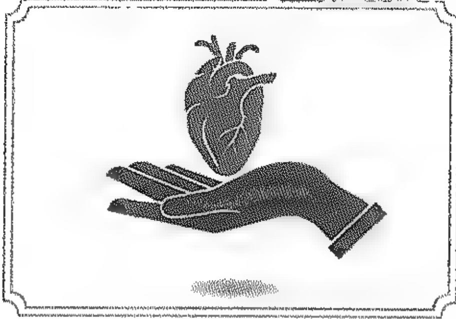
Uydurma hadisleri tanıma yollarından biri de bu sözlerin, sahih hadislere ve Peygamber Efendimizin sünnetine aykırı olmasıdır.

Meselâ "Allah güzel yüzlü, siyah gözlü kimselere azap etmeyecektir." rivâyeti uydurma bir haberdir. Allah'ın Elçisi'nin böyle bir söz söylemesi mümkün değildir. Tam aksine Resul-i Ekrem Efendimiz "Allah sizin bedenlerinize ve yüzlerinize değil, kalpleri-

4 İnşikak suresi, 7-8. ayetler
5 Buhârî, "İlim", 35.

nize ve amellerinize bakar."[6] buyurmuştur. Bir diğer deyişle ahirette nimetlerle ya da azapla karşılaşmak bizim fiziksel özelliklerimize değil, imanımıza ve güzel davranışlarımıza bağlıdır. Güzel yüzlü ve siyah gözlü olmak, hiç kimseyi ahiret azabından kurtaramaz. Bu rivâyetin Peygamber Efendimiz tarafından söylenmiş olması düşünülemez.[7]

Bir hadisin diğer sahih hadislere uygunluğu konusu dikkat, titizlik ve çok yönlü araştırma gerektirir. Bu konuda karar verirken acele hareket edilmesi çoğu kez yanıltıcı sonuçlara götürür.

Bir örnekle anlamaya çalışalım:

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadis-i şerifinde "Kalbinde zerre kadar kibir bulunan cennete giremez" buyurmuştur.[8] Bir başka hadiste ise "Kim Allah'tan başka ilâh olmadığına gönülden inanırsa Allah ona cehennemi haram kılar"[9] buyurmuştur. İlk bakışta bu iki rivâyet arasındaki uygunluğu görmek pek kolay değildir. Öyle ya, bir insan kelime-i tevhidi inanarak söylediği halde kibir gibi çirkin bir huyu varsa ne olacak? Bu iki hadis birbiri ile çelişiyor mu?

Aslında bu iki hadis birbiriyle çelişmemektedir. Sadece onları doğru yorumlamak gerekir. Doğru bir yorum ile bu rivâyetler arasındaki uygunluk ortaya çıkar.

Kalbinde kibir bulunan kimsenin cennete girememesi, hiçbir zaman giremeyeceği anlamında değildir. Tam tersine bu hadiste, o kişinin günahının cezasını çekmeden cennete giremeyeceği anlatılmaktadır. Ancak günahının cezasını çektikten sonra mü'min ise, eninde sonunda cennete girecektir. İnançlı kimseler günahlarından ötürü cehenneme girseler de cehennemde ebediyen kalmayacaklardır.

Görüldüğü üzere, hadisler arasındaki anlam birliği ve uyumu, çaba ve araştırma ile anlaşılabilir. Bu sebeple dikkatli ve titiz bir araştırmacı aceleci davranmamak gerektiğini bilir.

2.3. Selim Akla Uygunluk

Dinimize göre başlıca bilgi kaynakları selim akıl, vahiy ve salim duyulardır. Bir bilginin doğru kabul edilebilmesi için bu üç kaynaktan birine dayalı olması gereklidir. Bu kaynaklardan herhangi birine dayanmayan bilgi asılsız bilgidir.

Öte yandan bu üç bilgi kaynağı (selim akıl, vahiy ve salim duyular) birbirini destekler ve birbirine ters düşmez. Bir başka deyişle Kur'an-ı Kerim ve sahih hadislerde yer alan bilgiler selim

6 Müslim, "Birr ve's-Sıla", 34.
7 M. Yaşar Kandemir, Mevzu Hadisler, s. 187.
8 Müslim, "Îmân" 147.
9 Buhârî, "Salât", 46.

akıl ve salim duyularla çelişmez. Kur'an-ı Kerim'de ve sahih hadislerde selim akla aykırı ve mantık dışı hiçbir şey olamaz.

Peygamber Efendimizin başlıca bilgi kaynağı vahiydir. Ayrıca Allah'ın Elçisi, diğer peygamberler gibi fetânet (üstün zekâ) sahibidir. Bu nedenle hadis-i şeriflerde akıl ve mantık dışı bir ifadenin yer alması mümkün değildir. O halde bir rivâyet, akıl ve mantık dışı bir içeriğe sahipse o rivâyetin uydurma olduğu rahatlıkla söylenebilir.

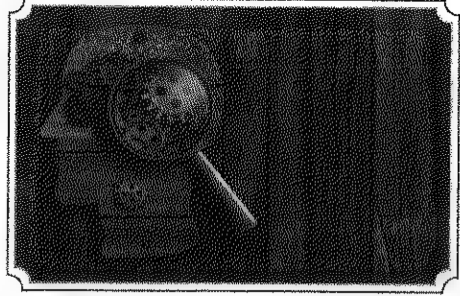
Örnek verecek olursak "Nuh'un gemisi Kâbe'yi yedi defa tavaf ederek Makam'ın arkasında namaz kıldı." rivâyeti akıl ve mantıkla bağdaşmamaktadır. Bu sebeple de ilim adamları bu rivâyetin uydurma bir haber olduğunu söylemişlerdir.[10]

Halk arasında yaygın bir inanış olan Safer ayının uğursuz olduğu, kaza bela getireceği yönündeki söylentiler de hiçbir sahih hadise dayanmamaktadır. Bunlar akıl ve mantık dışı uydurma haberler niteliğindedir.

Ancak herhangi bir hadisin selim akla uygun olup olmaması meselesinde özellikle dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) zaman zaman bize ahiret hayatı , cennet ve cehennem gibi konularda bilgiler vermiştir. Ahiret alemi, gayb alemidir. Yani bizim için bilinmezler ile doludur. Bu nedenle gaybî konularda bilgi veren bazı hadisleri salt akıl ile anlayabilmek her zaman mümkün olamaz. Gayb alanında pekala akıl üstü bilgilerle karşılaşabiliriz. Bu durumda, okuduğumuz hadisi, akla aykırı bulup çabucak reddetmek gibi bir hataya düşmemeliyiz.

Meselâ, "Cennette öyle bir ağaç vardır ki idmanlı bir ata binmiş olan kimse onun bir ucundan diğerine yüz senede varamaz."[11] hadisini düşünelim. Bu hadiste tasvir edilen ağacı akıl ile veya dünyada sahip olduğumuz bilgi ile anlamak pek mümkün değildir. Ancak bu hadiste anlatılan ağacın dünyada değil cennette var olacağını gözden uzak tutmamalıyız. Bu kadar büyük bir ağacın olmasını akla aykırı bulup hadisi reddetmek hatalı ve aceleci bir yaklaşım olacaktır.

İşte bu nedenle hadis metinleri, akla uygunluk bakımından tenkide tabi tutulduğunda, ölçü alınması gereken akıl, sağlıklı işleyen, selim bir akıl olmalıdır. Dar ve sığ ölçülerle düşünen bir akıl değil.

Kur'an-ı Kerim'de ve sahih hadislerde selim akla aykırı ve mantık dışı hiçbir şey olamaz.

DEĞERLENDİRELİM

Hadis alimleri, "Kim ikindiden sonra uyur da aklını kaybederse kendisinden başka kimseyi kınamasın" rivâyetinin uydurma olduğunu söylemişlerdir.
(bkz. İbnü'l-Cevzî, Mevzûât, C 3 s.69; Suyûtî, el-Leâlî, C 2, s. 236.)

Hadis metninin akla uygunluğu ölçüsünü dikkate alarak bu rivâyeti değerlendiriniz.

TARTIŞALIM

İdrak-i meâli bu küçük akla gerekmez

Zira bu terazi bu kadar sıkleti çekmez

Ziya Paşa'nın bu meşhur dizelerinden hareketle vahyin (Kur'an ve sünnetin) akla uygunluğu konusunun sınırlarını tartışalım.

10 M. Yaşar Kandemir, Mevzu Hadisler, s. 188.
11 Buhârî, "Bed'u'l-halk", 8, "Rikak", 51

2.4. Tarihî verilere uygunluk

DEĞERLENDİRELİM

Önde gelen hadis hâfızı ve tenkitçilerinden Süfyân-ı Sevrî şöyle demiştir:

"Râviler yalan söyledikçe biz de onlara tarih silahıyla karşı koyduk."

(Hatib Bağdâdî, Kifâye, s. 119)

Bu sözü, metin tenkidi prensipleri bakımından değerlendirelim.

Sahih bir hadisin metni, doğruluğu bilinen tarihî bilgilerle uyumludur. Çünkü Peygamber Efendimizin sözlerinde gerçeklerle bağdaşmayan bir ifadenin yer alması mümkün değildir. Bu nedenle bir rivâyet eğer tarihî bilgilere uygun değilse ya rivâyet uydurmadır ya da râvilerinden biri onu aktarırken hata etmiştir.

Örneğin "Soğuktan sakının. Kardeşiniz Ebü'd-Derdâ'yı soğuk öldürdü." rivâyeti, tarihî bilgilerle çeliştiği için reddedilmiştir. Çünkü Ebü'd-Derdâ isimli sahabi, Allah'ın Elçisi hayatta iken vefat etmemiş, Hz. Osman'ın halifelik yıllarına kadar yaşamıştır. Bu nedenle Peygamberimizin, Ebü'd-Derdâ'nın soğuktan öldüğünü söylemesi mümkün değildir.[12]

Bir başka örnek verecek olursak "Dünyanın ömrü yedi bin senedir. Biz yedinci binin içinde bulunmaktayız." rivâyeti de tarihî bilgilerle çeliştiği için uydurma kabul edilir. Resul-i Ekrem'in vefatından bu yana bin dört yüz küsur sene geçmiş olmasına rağmen dünyanın hâlâ ayakta durması bu sözün hadis olmadığını ortaya çıkarır.[13]

Hadislerin tarihî verilere uygunluğu konusunda, kesinlikle bilinmesi gereken oldukça önemli bir konuya da değinmemiz gerekir:

Peygamber Efendimiz (s.a.v.), şayet Allah tarafından kendisine bilgi verildiyse, yakın ve uzak geleceğe dair bazı haberler verebilir. Bu haberler ümmete verilen birtakım müjdeler olabileceği gibi bazı uyarıları da içerebilir.

Meselâ Resulullah, süt halası Ümmü Harâm'ın (r.a.) evinde uyuduğu bir gün gülümseyerek uyanmış ve "Ümmetimden ilk deniz seferi yapacak ordu cenneti kazanmıştır." buyurmuştu. Ümmü Harâm bu güzel müjdeyi işitince:

-"Ya Resulallah, ben de onların içinde olacak mıyım?" diye sormuştu. Peygamberimiz de (s.a.v.) ona:

-Evet, sen de onların içinde olacaksın, diye cevap vermişti.[14]

Gerçekten de Peygamberimizin vefatından sonra, Hz. Osman'ın halifelik yıllarında Müslümanlar deniz yoluyla Kıbrıs Seferine çıkmış ve Kıbrıs'ı fethetmişlerdir. Ümmü Harâm da bu sefere katılmış, Kıbrıs'a ayak bastıkları esnada şehit olmuştur.[15]

TARTIŞALIM

Aşağıdaki rivâyetleri tarihî verilere uygunluk bakımından tartışınız:

"Dünyanın ömrü yedi bin yıldır. Biz yedinci bin yılın içindeyiz"

(Ali el-Kârî, Mevzûât, s. 199.)

"Kisra ve Kayser'in (Pers ve Bizans'ın) hazinelerine sahip olacak, bunları Allah yolunda harcayacaksınız"

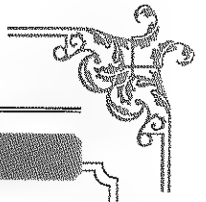
(Buhârî, "Cihad", 154; Müslim, "Fiten", 75.)

12 Ali el-Kârî, el-Masnû', s. 46; Muhammed b. Dervîş el-Hût, Esne'l-Metâlib, s. 27.

13 M. Yaşar Kandemir, Mevzû Hadisler, s. 186.

14 Buhârî, Cihad 93

15 M. Yaşar Kandemir, "Ümmü Harâm", DİA, C 42, s. 321-322.

Bu Hadis-i şerifte, Resul-i Ekrem Efendimize Allah tarafından, rüya yolu ile ileride gerçekleşecek bir fetih müjdesinin verildiği anlatılmaktadır. Nitekim bu müjdeyi tarihî olaylar da doğrulamaktadır.

Peygamber Efendimiz Allah'ın elçisi olduğu için, verdiği bilgiler vahiy kontrolündedir. Bu nedenle gelecek hakkında verilen haberler, müjde ve uyarılar içeren rivâyetler, şayet sahih senedlerle aktarılmış ve güvenilir kaynaklarda yer almışsa bu hadisleri kabul ederiz.

TARTIŞALIM

Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur:

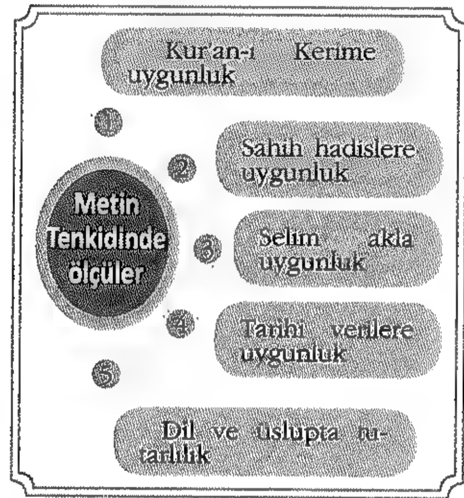
"Ben özlü sözlerle gönderildim"

(Buhârî, "İ'tisâm", 1.)

Bu rivâyeti dikkate alarak hadislerin dil ve üslup özelliklerinin nasıl olması gerektiğini tartışalım.

2.5. Dil ve üslupta Tutarlılık

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) vahiyle bilgilendirilmekte, hikmetli ve özlü sözlerle konuşmaktaydı. Üstelik Arap dilini çok iyi bilirdi. Onun sözleri, üstün anlatım özelliklerine sahip edebî sözlerdi. Her yönden tutarlı ve anlaşılır konuşurdu. Sadeliği sever, aşırılıklardan ve abartılardan uzak dururdu. Bu nedenle hadis-i şerifler tutarlı, anlamlı, edebî değer taşıyan, sade, anlaşılır ve abartıdan uzak sözlerdir.

Hadis diye aktarılan herhangi bir söz, tutarsız, saçma, abartılı ifadelerden oluşuyorsa, o takdirde o sözün hadis olmadığını anlayabiliriz.

Mesela "Kim (ه) harfini tek gözlü yapmadan besmele yazarsa, Allah ona bir milyon iyilik yazar ve derecesini bir milyon defa yükseltir" sözü, uydurma bir rivâyettir. Çünkü harflerin belirli bir tarzda yazılmasının dinî bakımdan hiçbir değeri yoktur. Besmeleyi belirli bir tarzda yazdığı için bir kişiye bu kadar büyük bir karşılık verilmesi yersiz, anlamsız, abartılı ve tutarsızdır. Böyle bir söz, Peygamberimizin üslûbuna uygun değildir. Bu nedenle uydurma olduğu açıktır.[16]

Sahabe döneminden başlamak üzere ilim adamları, hadis metinlerini ele aldığımız bu başlıklar yönünden inceleyip değerlendirmişlerdir. Gerçekten Peygamber Efendimize ait olan sözlerle sonradan uydurulan sözleri birbirinden ayıran titiz çalışmalar yapmışlardır. Bir ilim adamı bir hadis hakkında "sahih" hükmü vermişse, o hadisin hem sened hem de metin tenkidinden geçtiğini ileri sürmüş demektir. Bu nedenle, güvenilir ve meşhur hadis kaynaklarında okuduğumuz rivâyetler, buraya kadar saydığımız bütün değerlendirmelerden geçmiş haberlerdir.

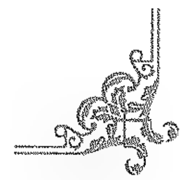
DEĞERLENDİRELİM

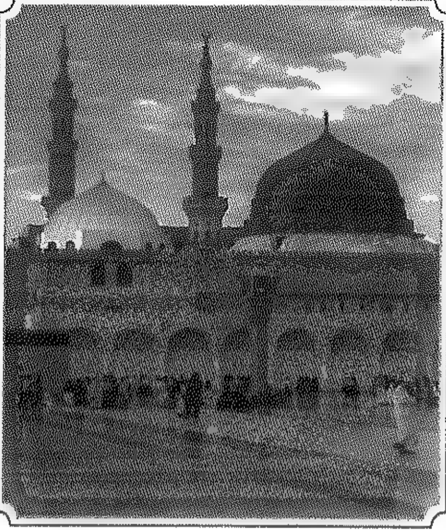
Aşağıdaki rivâyeti dil ve üslub bakımından değerlendiriniz. Sizce bu rivâyet, Peygamber Efendimizin sözü olabilir mi?

"Aşure günü oruç tutan kimseye Allah yetmiş yıl oruç tutup namaz kılmış gibi sevap verir. On bin meleğin ve yedi semanın sevabını ona bağışlar. O gün bir yetimin başını okşarsa, okşadığı her saç teline karşılık onu, cennette bir derece yükseltir."

(İbnu'l-Cevzî, Mevzûât, C 2, s. 202; Suyûtî, Leâlî, C 2, s. 92.)

16 M. Yaşar Kandemir, Mevzû Hadisler, s. 182.

YAZALIM

Hadislerde anlaşılması zor olan kelimeleri açıklayan bir ilim dalı

Hadisin söylenme sebeplerini araştıran ilim dalı

Çelişkili gibi görünen hadisleri açıklayıp uzlaştıran ilim dalı

Yukarıdaki boşluklara ilgili ilim dalının adını yazınız.

2. Hadis Ve Sünnetin Anlaşılmasında Dikkat Edilmesi Gereken Esaslar

KONUŞALIM

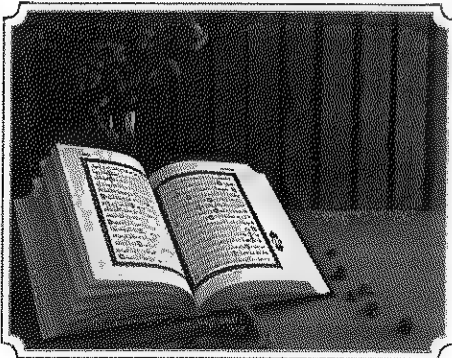
Hadis ve sünnettin anlaşılmasında Kur'an-ı Kerim neden temel ölçüt olmalıdır? Arkadaşlarınızla konuşunuz.

Hadis ve sünnetin doğru anlaşılabilmesi için hem Kur'an-ı Kerim'in esas alınması hem de hadisler arası bütünlüğün gözetilmesi gereklidir. Aslında bu konuda ek olarak Arap dili ve edebiyatını iyi bilmek, hadis ilminde uzmanlaşmak, muhatabın bilgi ve bilinç düzeyini dikkate almak, tartışma usulü ve adabı çerçevesinde hakikat peşinde olmak gibi ilkeler de göz önünde bulundurulmalıdır.

2.1. Hadis ve Sünnetin Anlaşılmasında Kur'an-ı Kerim'in Esas Alınması

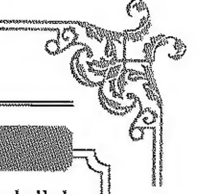
Bir Müslüman için en büyük hedef Kur'an okumak, onun mâna ve hikmetlerini anlayıp kavramak için çaba sarf etmektir. Böylece insan huzur ve sükûna erişip samimi bir kul olur.

Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur:
"Allah'ın evlerinden bir evde, Allah'ın kitabını okuyan ve onu aralarında müzakere edip anlamaya çalışan bir topluluk üzerine sekinet (huzur, güven, vakar) iner ve kendilerini Allah'ın rahmeti kaplar, melekler onları kuşatırlar, Allah da onları kendi huzûrunda bulunanların arasında anar." [8]

Hadis ve fıkıh alimi Nevevî (ö. 676/1277) şunu öğütler:
"Bilesiniz ki Kur'an okumak en faziletli zikirdir. Lakin asıl istenen onu anlayıp düşünerek okumaktır."

8 Müslim, "Zikir", 38.

Esasen Yüce Kur'an'ın iyi anlaşılması, hadis ve sünnetin iyi kavranmasına, hadis ve sünnetin doğru anlaşılması da Kur'an'ın üzerinde düşünerek okunmasına bağlıdır.

Peygamber Efendimiz veya onun hadisini rivâyet eden sahabiler, bazen hadislerden sonra Kur'an-ı Kerim'den bir ayet okuyarak aralarındaki münasebete ve anlam bütünlüğüne işaret etmişlerdir.

Mesela Peygamber Efendimiz "Ben her mü'mine dünyada ve ahirette yakınım." buyurmuş, ardından **"Peygamber, mü'minlere canlarından daha yakındır."**[9] ayetini okumuştur.[10]

Hadis-i şerifleri anlamaya çalışırken Kur'an ayetlerini dikkate almanın önemi ile ilgili şu örneği verebiliriz:

Peygamber Efendimiz: *"Bir katilin işlediği suç ve günahtan Hz. Adem'in oğlu Kâbil'e bir pay düşer."*[11] buyurmuştur.

Bu hadisi okuyan birçok kişinin aklına **"Hiçbir günahkar, başkasının günahını yüklenmez"**[12] ayet-i Kerimesi gelebilir. İlk bakışta sanki bu ayet ile yukarıdaki hadis birbiri ile çelişiyormuş gibi görünür. Öyle ya hiçbir günahkar başkasının günahını yüklenmeyecekse neden her cinayet suçundan ötürü Hz. Adem'in oğluna günah yazılsın ki? Oysa ilgili hadisi rivâyet eden Buhârî, beraberinde bir de şu ayeti hatırlatmıştır:

لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَمِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ

"Böylece kıyamet gününde kendi günahlarını tam olarak, bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarının da bir kısmını yüklenirler. "[13]

Demek oluyor ki insanları bilgisizce saptırıp onlara zarar verenler, saptırdıkları kimselerin de günahlarını taşıyarak hesap vereceklerdir. Bu durumda yukarıda aktardığımız hadis-i şerifin ve ayet-i Kerimenin, suça azmettirme açısından ele alınıp yorumlanması gerekir. Öte yandan bir günah ve kötülük konusunda çığır açmak da o yolda ilerleyenlerin işleyecekleri günahlardan payına düşeni almak demektir.

Bu durum, suç işleyenlerin cezalandırılmayacağı, suçlarının başkasına yükleneceği anlamına gelmemektedir. **"Hiçbir günahkar başkasının günahını yüklenmez."** ayeti ise suç ve günahın şahsiliği ilkesiyle ilgilidir. Böylelikle taşlar yerine oturmuş olur.

ARAŞTIRALIM

Abadile denilen dört Abdullah kimlerden oluşmaktadır? Araştırınız.

DÜŞÜNELİM

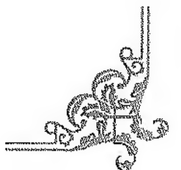
Endülüslü alim Şâtıbî (ö. 790/1388) diyor ki:

"Hadis, ya Allah'tan gelen bir vahiydir ya da kitap veya sünnetten sahih bir vahye dayanan, Resulullah (s.a.v.) tarafından yapılan muteber bir ictihaddır." *(Şâtıbî, el-Muvâfakât fî usuli'l-ahkâm, C 4, s. 21.)*

Bu değerli alim "O kendi hevâ hevesine göre de konuşmaz. Onun söyledikleri kendisine vahyolunandan başka bir şey değildir." (Necm Suresi, 3-4) ayetinde geçen vahiy kelimesinin şeriat mânasında kullanıldığını da söylemiştir. *(Bk. Şâtıbî, el-Muvâfakât fî usuli'l-ahkâm, C 2, s.169.)*

Şâtıbî'nin bu sözünü Kur'an-hadis ilişkisi, bütünlüğü, hadisleri anlamada Kur'an-ı Kerim'i anlamanın önemi bakımından düşünelim.

9 Ahzab Suresi, 6. ayet.
10 Buhârî," İstikraz", 11.
11 Buhârî, "İ'tisam", 15.
12 Fâtır Suresi, 18. ayet.
13 Nahl Suresi, 25. ayet.

2.2.Hadis ve Sünnetin Anlaşılmasında Bütünlüğün Gözetilmesi

BİLGİ KUTUSU

Bir adam kendisine hadis rivayet eden Saîd b. Cübeyr'e: "Allah'ın kitabında buna aykırı şeyler var." demişti. O da bu adama: "Bana bak, ben sana Resulullah'tan hadis rivayet ediyorum, sen ise Allah'ın kitabı ile itiraz ediyorsun. Resulullah (s.a.v), Allah'ın Kitabını senden daha iyi bilirdi!" diye karşılık vermişti.
(Dârimî, "Mukaddime", 49)

Bir hadisin doğru anlaşılması ve yorumlanması için öncelikle onun bütün tarîklerinin araştırılıp birlikte değerlendirilmesi ve böylece iç tutarlılığının sağlanması gerekir. Belli bir konuya dair hadislerin bir kısmını görüp diğer bir kısmını görmemek, eksik veya yanlış sonuca götürür.

TARTIŞALIM

Aşağıdaki tablolarda verilen üç hadisi önce tek başına daha sonra birlikte okuyunuz. Üç metni okuyunca etekleri uzun elbise giymenin dinî hükmü konusunda ulaştığınız sonuç değişti mi? Tartışınız.

1 "Elbiseden topukların altına uzananı cehennemdedir."
(Buhârî, "Libas", 4)

2 Hz. Ebû Bekir: "Ey Allah'ın Resulü, elbisemin eteği yere sarkıyor, ancak onu kaldırıyorum. Ne dersiniz?" diye sordu. Resulullah: "Sen elbiseni kibirle uzun tutan biri değilsin" buyurdu.
(Buhârî, "Libas", 4.)

3 Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Kim elbisesini kibirle sürürse, Allah kıyamet günü ona bakmaz."
(Buhârî, "Libas", 4.)

TARTIŞALIM

Basralı muhaddis tâbiî Ebû Nadre diyor ki: "Resulullah'ın ashabı toplanıp bir araya geldikleri zaman ilim (hadis) müzakere ederler ve Kur'an'dan bir sure okurlardı". *(Hatîb, el-Fakîh ve'l-mütefakkih, C 2, s.126.)*

Sahabenin hadis müzakere ettikleri ortamlarda Kur'an-ı Kerim'den de bir sure okumalarının sebebi ne olabilir? Tartışalım.

Hadis ve sünnetin anlaşılmasında bütünlüğün gözetilmesi için hadis şerhlerine başvurmak da önemlidir. Aslında pek çok ayet-i Kerime tefsire başvurmadan anlaşıldığı gibi pek çok hadis de şerhlere başvurmadan anlaşılır.

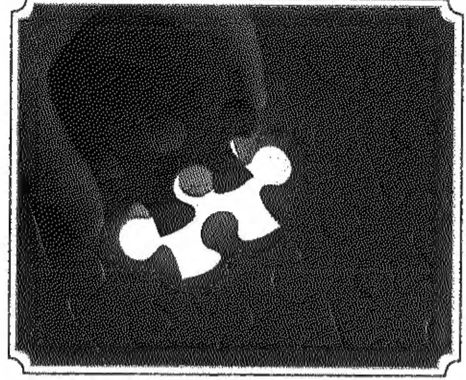
Ne var ki özellikle ahkâmla ilgili hadisler veya anlaşılması özel bilgi gerektiren rivâyetler için hadis şerhlerine başvurmak gerekir. Bu tür hadisleri şerhlere başvurmadan hemen neticeye bağlamak ve onlardan hüküm çıkarmak doğru değildir. Bilgi ve tecrübe eksikliği hadisin doğru anlaşılmasına ve yorumlanmasına engel olur.

Bir hadisin farklı tariklerini araştırmanın önemine dair bir örnek görelim:

Resul-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurur: "Kim, Allah'tan başka bir ilâh olmadığını bilerek ölürse cennete girer."[14] Bu hadis ilk bakışta, imanı olan kimsenin ihlaslı olmasa da ibadet etmese de ahiret saadetine erişilebileceği izlenimi verebilir. Oysa cennete girmenin şartları konusunda başka hadisler de bulunmaktadır.

14 Müslim, "Îmân", 43

Sözgelimi Resulullah bir diğer hadis-i şerifte "Bütün gönlüyle Allah'a bağlanarak lâ ilâhe illallâh diyen kimse"[15] ifadesini kullanmıştır. Bir başka deyişle cennete girebilmek için sadece "Allah'tan başka ilah olmadığını bilmek" yeterli değildir.

Bu konuda yorum yaparken "ihlâs" ile ve "hâlis" bir kalple inanmak gerektiğini anlatan ifadelerin geçtiği hadisler de dikkate alınmalıdır.

Demek oluyor ki bütün gönlüyle Allah'a bağlanma niyeti yanında dini yaşama kararlılığı yoksa cennete giden yolda bir engel var demektir. Sahabenin, Resul-i Ekrem'e "Namaz kılmak, zekât vermek ve her Müslümana samimi ve tutarlı davranmak üzere biat ettim"[16] diyerek verdiği güvence bu konuya ışık tutar.

PAYLAŞALIM

Aşağıdaki hadislerden sadece 1. hadisi okuyan birinin kadınların yolculuğa çıkmaları konusunda yapacakları çıkarımla 1. ve 2. hadisi birlikte okuyan birinin yapacağı çıkarım aynı olur mu? Bu konudaki düşüncelerinizi hadislerin anlaşılmasında bütünlüğün gözetilmesi ilkesini göz önünde bulundurarak paylaşınız.

1 "Kadın yanında mahremi olmadan üç günlük mesafede yolculuğa çıkmasın." *(Buharî, "Taksîru's-salat", 4; Müslim, "Hac", 422-423)*

2 "Biz Resulullah'ın yanında iken bir adam geldi ve fakirlikten şikayet etti. Bir müddet sonra bir başkası geldi, o da yol kesiciliğinden şikayette bulundu. Hz. Peygamber bana dönerek:

-Ey Adî, Hîra şehrini gördün mü? diye sordu. Ben de:

-Hayır, görmedim ama çok duydum, dedim. Bunun üzerine şöyle buyurdu:

-Eğer ömrün yeter de yaşarsan, bir kadının devesi üzerinde tek başına Hîra'dan kalkıp Kâbe'yi tavaf etmeye geldiğini ve Allah'tan başka hiç kimseden korkmadığını göreceksin."

(Buhârî, "Menakıb" 22)

3. Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında Farklı Disiplinlerden Faydalanma

Daha önce de belirttiğimiz gibi, dirayetü'l-hadis ilminin başlıca kaynakları Kur'an, sünnet, siyer ve fıkıh ilmidir. Hadislerin anlaşılmasında etkili olan siyer ilminin konumu kesinlikle göz ardı edilmemelidir. Çünkü Peygamber Efendimizin sîreti, yani kişiliği ve yaşayışı sünneti açıklar, sünnet de Kur'an'ı açıklar. İmâm-ı

15 Buhârî, "İlim", 33, "Rikâk", 51.
16 Buhârî, "İman", 40; Müslim, "İman", 97.

ARAŞTIRALIM

"Ümmetime zorluk vermeyeceğimi bilsem her namazla beraber dişlerini temizlemelerini emrederdim."

(Buhârî, "Cuma", 7; Müslim, "Tahâre", 42.)

Hadisleri anlamada farklı disiplinlerden yararlanmanın önemine dikkat çekerek bu hadisi ağız ve diş sağlığı bakımından nasıl yorumlayabiliriz? Araştırınız.

LİSTELEYELİM

Hadis ve sünnetin anlaşılmasında hangi disiplinlerden faydalanılır? Listeleyiniz.

Âzam Ebû Hanîfe'nin şu sözü bu açıdan anlamlıdır: "Eğer sünnet olmasaydı, hiçbirimiz Kur'an'ı anlamazdık!"

Öte yandan hadis, fıkıh ve lügat alimi Hattâbî (ö. 388/998), "Hadis temeldir, fıkıh ise bu temel üzerine kurulan binadır. Temeli olmayan bina yıkılır, üzerine bina yapılmayan temel de bozulur" derken hadis-fıkıh ilişkisine dikkat çekmiştir.

Sünnet ve hadisin anlaşılmasında tefsir, kelam, fıkıh, siyer, tasavvuf/ahlak gibi ilim dalları yanında; eğitim, iktisat, siyaset, tarih, coğrafya, antropoloji, sosyoloji ve psikoloji, tıp, hukuk, matematik, jeoloji, astronomi gibi kapsam alanına giren çağdaş disiplinlerden de yararlanmak gerekir.

Hadisleri yorumlarken yanlışları en aza indirebilmek için tarihsel tecrübeden ve farklı disiplinlerden beslenen hadis şerhleri kesinlikle ihmal edilmemelidir. Hicri dördüncü asırdan itibaren hadis şârihleri, hadislerin nasıl anlaşılıp yorumlanması gerektiğini göstererek zengin bir şerh edebiyatı ortaya koymuşlardır.

Sonuç itibariyle sünnet ve hadisin anlaşılmasında farklı disiplinlerden faydalanmak, geniş bir ufuk ve bakış açısı kazandırır; ayrıca ilim ve medeniyet yolunda ciddi mesafe alınmasını sağlar. Bu yöntemin izlenmesi halinde sünnet ve hadisin, geçmişte kalmış bir tarih değil, aksine bireysel ve toplumsal hayatı düzenleyen evrensel değerler taşıdığı görülür.

TARTIŞALIM

Abdullah b. Âmir şöyle anlatır: "Bir gün Resulullah (s.a.v) evimizde otururken annem, (bana) 'Yanıma gel. Bak sana ne vereceğim!' diyerek beni çağırdı. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v), 'Çocuğa ne vereceksin?' diye sordu. Annem, 'Ona hurma vereceğim' deyince, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu:

"Dikkat et! 'Eğer çocuğa bir şey vermeseydin, bu söz (amel defterine) bir yalan olarak yazılacaktı."

(Ebû Dâvûd, "Edeb", 80.)

Yukarıdaki hadisi, çocuk eğitiminde dikkat edilmesi gereken ilkeler ışığında yorumlayınız. Eğitim bilimlerine dair disiplinlerden yararlanarak bu hadis ile ilgili neler söyleyebiliriz? Tartışınız.